સત્સંગ પ્રદીપ

SATSANG PRADEEP

દર મહીનાની ૨૨મી તારીખે નડીઆદથી પ્રકાશિત થતું
શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળનું માસીક મુખપત્ર
Published from Nadiad on 22nd of every Month
Monthly Publication of Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal

વર્ષ : ૪ ❀ ૨૨–સપ્ટેમ્બર–૨૦૧૯ ❀ અંક : ૭
Year : 4 ❀ 22- SEPTEMBER- 2019 ❀ Issue : 7

આજીવન લવાજમ

દેશમાં રૂા. ૨૫૦–૦૦
પરદેશમાં રૂા. ૩૦૦૦–૦૦

: કાર્યાલયનું સરનામું :
ઈન્દુકુમાર લક્ષ્મીપ્રસાદ પંડયા,
'ગુરૂકૃપા', ઝઘડીયા પોળ, નાગરવાડા,
નડિયાદ –૩૮૭૦૦૧

ખાસ નોંધ

શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળની તા ૨૩–૧૧–૨૦૧૮ના રોજની સામાન્ય સભામાં સર્વાનુંમતે લેવાએલ નિર્ણય પ્રમાણે ''સત્સંગ પ્રદીપ'' માસિકની હવેથી સભ્યોમાં નિઃશુલ્ક વહેંચણી બંધ કરવામાં આવેલ છે. હવેથી આજીવન લવાજમ ભરનારને જ ''સત્સંગ પ્રદીપ'' માસિક મોકલવામાં આવશે. આથી ચાલુ સભ્યોને તા ૩૧–૧૨–૨૦૧૯ના પહેલાં આજીવન લવાજમ ભરી દેવા અનુરોધ કરવામાં આવે છે. ભેટ, લવાજમના નાણાં ''ડ્રાફટ'' થી ''શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળ''ના નામથી મંત્રીને મોકલવા વિનંતી છે.

આજીવન લવાજમ

દેશમાં રૂા. ૨૫૦–૦૦
પરદેશમાં રૂા. ૩૦૦૦–૦૦ –તંત્રી

સત્સંગ પ્રદીપ

વર્ષ : ૪ અનુક્રમણિકા અંક : ૭

ક્રમ	લેખ તથા લેખક	પૃષ્ઠ
૧.	આજનો સુવિચાર –અમૃત વર્ષામાંથી	૩
૨.	દસ લાખ રૂપિયાનાં ચાર સૂત્રો –શ્રી ઈશ્વરલાલ લાભશંકર પંડ્યા	૪
૩.	મુમુક્ષુની ડાયરીમાંથી	૧૮

અગત્યની નોંધ : સર્વે સભ્યો અને ''સત્સંગ પ્રદીપ''ના ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળની Web site www.satsangsalila.com કાર્યરત થયેલ છે. તેના ઉપર માસિક ''સત્સંગ પ્રદીપ'' દર મહિને upload થશે તેની નોંધ લેવી. વિદેશી સભ્યોને–ગ્રાહકોને વિનંતિ કે તેઓના mail id આપણા info @ satsangsalila.com પર મોકલે જેથી તેઓને e mail કરી શકાય. –તંત્રી.

જાહેર વિનંતી

શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળના **''સત્સંગ પ્રદીપ''** માં આજીવન લવાજમ, સરનામામાં ફેરફાર અંગે નીચે જણાવેલ **''મંત્રી''** નો સંપર્ક કરવા વિનંતી.

પંકજભાઈ ડી. ભટ્ટ
૩૦૪, સીલ્વર સ્ક્વેર એપાર્ટમેન્ટ, ૬૪, શ્રીનગર સોસાયટી, દિનેશમીલ રોડ,વડોદરા–૩૯૦૦૨૦.

''સત્સંગ પ્રદીપ''માં લેખ મોકલવા માટે ''તંત્રી''ના સરનામે મોકલવા વિનંતી.

श्री स्वामिनारायणो विजयतेतराम् ! सेवामुक्तिश्चगम्यताम् !

સત્સંગ પ્રદીપ

(ટ્રસ્ટ રજિ. નં. ખેડા એ/૨૧૯૭)

આદ્ય પ્રણેતા : પ. પૂ. મોટાભાઈશ્રી ઈશ્વરલાલ લા. પંડ્યા
માનદ્ તંત્રી : ઈન્દુકુમાર લક્ષ્મીપ્રસાદ પંડ્યા

સં. ૨૦૭૫-ભાદરવો ❁ કાર્યાલય : ઈન્દુકુમાર લક્ષ્મીપ્રસાદ પંડ્યા, 'ગુરુકૃપા', ઝઘડીયા પોળ, નાગરવાડા, નડિયાદ-૩૮૭૦૦૧ ❁ સપ્ટેમ્બર - ૨૦૧૯ ❁ અંક : ૭

આજનો સુવિચાર

''....મારું એવું સ્વાનુભવથી માનવું છે કે પરમાત્માના વચનાનુસાર જાણે-અજાણે જે જન વર્તે છે તે સુખી થાય છે, તો જે પરમાત્માનો દૃઢ આશ્રય રાખી એમના વચનાનુસાર દૃઢપણે વર્તન કરે તે સુખી થાય જ એમાં શંકા નથી. માટે પરમાત્માના વચનાનુસાર કોઈના પ્રતિ રાગ-દ્વેષ રાખ્યા સિવાય, માતા-પિતાની સેવા કરવાની વૃત્તિ અને વર્તન રાખી, તમો બધા ભાઈઓ પરસ્પર સંપીલા થઈ પ્રવૃત્તિ કરતા રહેશો તો જરૂર જરૂર તમો સર્વ પ્રકારે આબાદી-સુખ-શાંતિ ભોગવશો. ....''

(''અમૃતવર્ષા-૨''માંથી)

દસ લાખ રૂપિયાનાં ચાર સૂત્રો

શ્રી ઈશ્વરલાલ લાભશંકર પંડ્યા

નોંધ : આ લેખ અ. નિ. ઈશ્વરલાલ લા. પંડ્યાના લેખ સંગ્રહ **''નિમિત્ત માત્ર''**માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

આઠ માત્રાનું એક એવાં ચાર સૂત્રોની રચના માટે દસ લાખ રૂપિયા પુરસ્કાર તરીકે આપવાની જાહેરાત, કોઈ કવિની કલ્પના કે ઠંડા પહોરની ગપ નથી; પણ ઈતિહાસના પાને નોંધાયેલી સત્ય ઘટના છે. વટપત્તન નામના પ્રાચીન મહાનગરમાં કમળાપતિ પાંડે નામે એક ગર્ભશ્રીમંત યજુર્વેદી બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ રહેતા હતા. એમના ઉપર લક્ષ્મીદેવી અને સરસ્વતીદેવી બન્ને અઢળક ઢળ્યાં હતાં. જીવનમાં બે કામો નિત્ય કરવાનો એમના નિયમ હતો–સાધુ, સંત, ફકીર, ગરીબ, અશક્ત અને અનાથને છૂટા હાથે અન્ન, વસ્ત્ર અને દ્રવ્યનું દાન આપવું અને સદ્‌વિદ્યાનો પ્રચાર કરવો. આ બીજા કામ માટે એમણે એક વિશિષ્ટ યોજના અમલમાં મૂકી હતી. મહેલ જેવા પોતાના મકાનના વિશાળ પટાંગણમાં એમણે દેવી સરસ્વતીનું એક સુંદર મંદિર બંધાવ્યું હતું; તેમાં મધ્યસ્થાને સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર દેવી સરસ્વતીની વીણાધારી અતિ સુંદર સુવર્ણમૂર્તિની સ્થાપના કરી હતી. સરસ્વતીદેવી સુવર્ણના સહસ્ત્રમુખી કમળ ઉપર બિરાજેલાં હતાં; એમની જમણી બાજુએ કળા વિસ્તારી રહેલો સોનાનો મોર ગોઠવેલો હતો; ડાબી બાજુએ સુવર્ણનો હંસ ગોઠવેલો હતો. તેની બાજુમાં એક અજબ સુવર્ણતુલા મૂકેલી હતી. દરરોજ સાંજે મંદિરના સભામંડપમાં દેવી સરસ્વતીની મૂર્તિ સન્મુખ ધર્મ તથા તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયોની શાસ્ત્રીય ચર્ચાવિચારણા થતી. ચર્ચાવિચારણામાં ભાગ લેનાર દરેક વિદ્વાન અને શાસ્ત્રીપંડિતને સભા પૂરી થાય ત્યારે પુરસ્કાર આપવામાં આવતો હતો. દર સોમવારે સવારે આઠથી બાર વાગતા સુધી નિયમિત કાવ્યસ્પર્ધા યોજાતી હતી ત્યારે દૂર દૂર દેશદેશાવરથી અનેક શાસ્ત્રીપંડિતો, વિદ્વાનો, કવિઓ, લેખકો, ગાયકો, કળાકારો વગેરે એમાં ભાગ લેવા આવતા હતા.

સભામંડપના દરવાજે બે બાજુ બે પાટિયાં ઝૂલતાં હતાં તેમાં મોટા અક્ષરે નીચે પ્રમાણે જાહેરાત લખેલી હતી :

ચાર સૂત્રો માટે દસ લાખ રૂપિયા પુરસ્કાર

કોઈ પણ વ્યક્તિ વય, વર્ણ, આશ્રમ, જાતિ, ધર્મ, આર્થિક સ્થિતિ અને દેશના કોઈ પણ પ્રકારના ભેદભાવ વિના આ કાવ્યસ્પર્ધામાં નીચે જણાવેલી શરતોને આધીન રહીને ભાગ લઈ શકશે :

(**अ**) દરેક સૂત્ર આઠ માત્રાનું હોવું જોઈએ; એવાં ચાર સૂત્રોમાં એકંદરે બત્રીસ માત્રા હોવી જોઈએ. ચારે સૂત્રોનો એક શ્લોક બનવો જોઈએ.

(**ब**) દરેક સૂત્ર સ્વતંત્ર હોવું જોઈએ; છતાં શ્લોકમાં બીજાં સૂત્રો સાથે સંયુક્ત વાપરી શકાય અને શ્લોકનો સ્વતંત્ર અર્થ થઈ શકે એવું જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ પહેલા સૂત્ર કરતાં બીજું, બીજા કરતાં ત્રીજું અને ત્રીજા કરતાં ચોથા સૂત્રનો અર્થ માનવજીવનને ઉત્તરોત્તર ઉન્નત બનાવે અને અંતે આત્મશ્રેય સિદ્ધ કરવામાં સક્રિય રીતે સહાયભૂત થાય એવો હોવો જોઈએ.

(**क**) પેટાકલમ (**अ**), (**ब**) પ્રમાણે ચારે સૂત્રો બરાબર છે કે કેમ એનો નિર્ણય દેવી સરસ્વતી પોતે એમની સમક્ષ ડાબી બાજુએ મૂકેલી સુવર્ણતુલા દ્વારા કરશે. આ સુવર્ણતુલા દેવી શારદાની પ્રાસાદિક સુવર્ણતુલા છે. સૂત્રોના યોજક, સિંહાસન પાસે ટેબલ ઉપર મૂકેલા કાગળોમાંથી એક કાગળ લઈને ટેબલ ઉપર મૂકેલી પેનથી સૂત્રો લખશે; પછી એ સૂત્રો તુલાના એક પલ્લામાં જાતે મૂકશે. જો સૂત્રો દેવી શારદાને સ્વીકાર્ય

હશે તો સૂત્રો લખેલા કાગળવાળું પલ્લું નીચે ઊતરવા માંડશે અને દાંડી ઉપર જ્યાં દસનો આંક લખેલો છે ત્યાં જઇને સ્થિર થશે. એમ થતાં એ સૂત્રોનો યોજક વિજેતા ગણાશે અને પુરસ્કાર મેળવવા અધિકારી ગણાશે. જો દેવીને સૂત્રો અસ્વીકાર્ય હશે તો સૂત્રો લખેલા કાગળવાળું પલ્લું ઊંચું જશે.

(**ड**) એક દિવસમાં વ્યક્તિ એક જ વખત સ્પર્ધામાં ભાગ લઇ શકશે; પણ નિષ્ફળ જનાર વ્યક્તિ એ પછી થનારી સ્પર્ધામાં ભાગ લઇ શકશે નહિ.

નોંધ : (૧) તુલામાં કોઇ યાંત્રિક રચના કરેલી નથી એની કોઇ વ્યક્તિને તપાસ કરવાની ઇચ્છા હોય તો સભા શરૂ થાય તે પહેલાં સભાપતિની પરવાનગીથી તપાસણી કરી શકશે.

(૨) તુલાની બાજુમાં જ ઘીનો મોટો અખંડ દીવો સદા પ્રજ્વલિત રહેશે. એના પ્રકાશમાં સભામાં દૂર બેઠેલી વ્યક્તિ પણ તુલા અને એના પલ્લાને બરાબર જોઇ શકે તેમ છે.

એક સોમવારે કાવ્યસ્પર્ધા સભા મળી હતી. સભાખંડ વિદ્વાનોથી ચિક્કાર ભરાઇ ગયો હતો. સિંહાસનની ડાબી બાજુએ બે બેઠકો રાખેલી હતી : એકમાં સભાપતિ કમળાપતિ પાંડે બેઠા હતા; બીજી કાવ્યસ્પર્ધાના વિજેતા માટે ખાલી રાખી હતી. બરાબર આઠ વાગ્યે સભાની શરૂઆત કરતાં સભાપતિએ કહ્યું :

'વિદ્વત્જનો', છેલ્લાં પંદર વર્ષથી આ કાવ્યસ્પર્ધા આ સભામંડપમાં નિયમિત યોજાતી આવી છે. આજ સુધી એમાં ત્રણ હજાર ઉપરાંત વિદ્વાનોએ ભાગ લીધેલો છે; પણ દેવી સરસ્વતીને સ્વીકાર્ય હોય એવાં ચાર સૂત્રો યોજીને દસ લાખ રૂપિયાનો પુરસ્કાર મેળવવા માટે આજદિન સુધીમાં માત્ર ત્રણ જ વિદ્વાનો ભાગ્યશાળી થયા છે. છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી તો એક પણ વિદ્વાન પુરસ્કાર મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો નથી. મારા મનમાં તેથી નિરાશા અને ચિંતાનાં વાદળો ઘેરાવા લાગ્યાં છે. આજે કાવ્યસ્પર્ધાની યોજના શરૂ થયે પંદર વર્ષ પૂરાં થાય છે અને સોળમું વર્ષ બેસે છે. એ શુભ દિને કોઇ વિદ્વાન વિજેતા બને અને પુરસ્કાર મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય એવી હું દેવી સરસ્વતી અને સર્વેશ્વર શ્રીહરિને નમ્ર પ્રાર્થના કરું છું. હવે વિદ્વાનો એક પછી એક આગળ આવીને સ્પર્ધામાં ભાગ લે એવી વિનંતી કરું છું.

એ પછી સ્પર્ધાની શરૂઆત થઇ. એક પછી એક એમ એકવીસ વિદ્વાનોએ સૂત્રોની રચના કરીને સૂત્રોવાળો કાગળ પલ્લામાં મીક્યો પણ દરેક વખતે પલ્લું ઊંચું જ ગયું. એમ કરતાં કરતાં ઘડિયાળમાં અગિયારના ટકોરા પડ્યા. સભાપતિના મુખ ઉપર નિરાશા અને ચિંતાના ભાવો અંકિત થવા લાગ્યા. એવામાં એક નવયુવક, એક વૃદ્ધ પુરુષ સાથે સભામાં દાખલ થયો. વૃદ્ધ પુરુષ જાણીતા વિદ્વાન હતા. એ પહેલી હરોળમાં બેઠા. નવયુવકે લાલ રેશમી કિનારનું ધોતિયું ચારે છેડે પહેર્યું હતું; શરીર ઉપર પીળું રેશમી ઉપવસ્ત્ર ઓઢ્યું હતું, એના ગળામાં તુળસીની બેવડી કંઠી શોભતી હતી અને કપાળમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક અને કુંકુનો ચાંલ્ લો ધારણ કર્યો હતો, ડાબા ખભે નવતંતુ અને ત્રણ ગ્રંથિવાળું શ્વેત જનોઇ જમણી તરફ લટકતું હતું, એની આંખમાં અને મુખ ઉપર વિદ્યા અને અપ્રતિમ બુદ્ધિપ્રતિભાનું ઉજજવળ તેજ ઝળહળી રહ્યું હતું. એ ગૌરવભરી ચાલે સભાપતિ પાસે આવ્યો અને સસ્મિત વંદન કરીને કહ્યું :

'સભાપતિ મહોદય ! આપની આજ્ઞા અને અનુમતિ હોય તો કાવ્યસ્પર્ધામાં ભાગ લેવાની મારી ઇચ્છા છે.'

'ઘણી ખુશીથી'. સભાપતિએ અંતરમાં હર્ષ અનુભવતાં તરત જ કહ્યું. નવયુવકનું મુખ જોતાં જ એમના મનમાં 'આ કદાચ વિજેતા બનશે' એવી આશા જાગી હતી. પાસે ઊભેલા એક અનુચરને એમણે સંકેત કર્યો. અનુચર નવયુવકને દેવી સરસ્વતીની મૂર્તિ સમક્ષ લઇ ગયો.

મૂર્તિ સમક્ષ આવતાં જ નવયુવકે દેવી સરસ્વતીને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા; અને પછી થોડો સમય ધ્યાનસ્થ મુદ્રામાં મૂર્તિ સન્મુખ

ઊભો રહ્યો. ધ્યાનમાંથી જાગ્રત થઇને એણે ફરીથી દેવીને વંદન કર્યું અને પછી ટેબલ ઉપરથી એક કાગળપેન લીધાં અને પછી દેવીની મૂર્તિ સામે પલાંઠી વાળીને બેઠો અને જોતજોતામાં ચાર સૂત્રો લખી નાખ્યાં. સૂત્રો લખીને પોતે ફરીથી તે વાંચી ગયો અને પછી પેનને ટેબલ ઉપર પાછી મૂકી દઇને સૂત્રો લખેલો કાગળ દેવી સરસ્વતીના ચરણમાં સમર્પિત કર્યો. થોડી વાર ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં ઊભા રહીને પછી સૂત્રો લખેલો કાગળ એણે લીધો અને તે તુલાના પલ્લામાં મૂક્યો. જેવો એણે પલ્લામાં સૂત્રો લખેલો કાગળ મૂક્યો કે તરત જ ચમત્કાર થયો. સૂત્રો લખેલા કાગળવાળું પલ્લું નીચે ઊતરવા માંડ્યું અને એકદમ દાંડી ઉપર જ્યાં દસનો આંક લખ્યો હતો તેની સામે આવીને સ્થિર થઇ ગયું. સભામાં સર્વત્ર અહોભાવ, આશ્ચર્ય, આનંદ અને આદરના ભાવો અને ઉદ્‌ગારો રેલાઇ ગયા. તાળીયોના ગડગડાટથી સભાખંડ ગાજી ઊઠ્યો. સભાપતિ કમળાપતિ પાંડે ઝડપથી ઊભા થયા અને વહેલા વહેલા નવયુવક પાસે આવ્યા અને અતિ પ્રેમથી એને ભેટી પડ્યા અને પછી ગુલાબના પુષ્પોનો એક મોટો હાર એને પહેરાવ્યો અને પછી એનો હાથ ઝાલીને એને વિજેતાની બેઠક પાસે લઇ આવ્યા અને અતિ આદરથી એને તેમાં બેસાડ્યો. ધીમેથી એનું નામઠામ પૂછી પરિચય મેળવ્યો. એ પછી ઊભા થઇને એમણે કહ્યું :

'સભાજનો ! દેવી સરસ્વતી અને પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી આજે પાંચ વર્ષ પછી મારી ચિંતા દૂર થઇ છે. મારા અંતરમાં અત્યારે આનંદના ઓઘ ઊછળી રહ્યા છે. આજની કાવ્યસ્પર્ધામાં વિજેતા બનેલા વિદ્વાન કવિનું નામ છે – વિદ્યાચરણ પંડિત. એમણે કાશી વિશ્વવિદ્યાલયની વિદ્યાવાચસ્પતિની પરીક્ષા બહુમાન સાથે આ વર્ષે જ પસાર કરી છે. એમના અભ્યાસના વિષયો છે – સંસ્કૃત સાહિત્ય, ભાષા, ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન. ચારે વિષયોમાં એમણે પ્રથમ વર્ગમાં પ્રથમ પદ મેળવેલું છે. અતિ આનંદની વાત તો એ છે કે, એ આ નગરના જ વતની છે અને યજુર્વેદના કશ્યપ ગોત્રના ઉચ્ચ કુળના બ્રાહ્મણ છે. આજે સવારે જ એ કાશીથી અત્રે આવેલા છે. એમના પિતા જે પહેલી હરોળમાં બેઠેલા છે તે પણ મોટા વિદ્વાન છે. એમણે આ પહેલાં આ સ્પર્ધામાં બે વખત ભાગ લીધો હતો પણ દેવી શારદાએ એમને યારી આપેલી નથી. આજે પુત્રને વિજેતા બનેલો જોઇને એ ભારે પ્રસન્નતા અનુભવી રહ્યા છે. પંડિત વિદ્યાચરણની વય માત્ર છવ્વીસ વર્ષની જ છે. વિજેતા થઇને દસ લાખ રૂપિયાનો પુરસ્કાર મેળવવા માટે હું એમને શતકોટિ અભિનંદન આપું છું. આપ સર્વેની હાજરીમાં એમને પુરસ્કારના દસ લાખ રૂપિયાની હૂંડી અર્પણ કરતાં હું પરમ આનંદ અને ભારે ગર્વ અનુભવું છું.' (એમ કહીને સભાપતિ વિદ્યાચરણને હૂંડી અર્પણ કરે છે).

'મેં વિજયી બનેલાં ચારે સૂત્રો વાંચ્યાં છે. એ ખરેખર અદ્‌ભુત છે. પુરસ્કારની રકમની દૃષ્ટિએ જોકે એનું મૂલ્ય દસ લાખ રૂપિયા જ અંકાયું કહેવાય; પણ માનવજીવનની ઉન્નતિની દૃષ્ટિએ અને મહત્ત્વ અને ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ એ ખરેખર અમૂલ્ય છે. હું એ સૂત્રો આપને વાંચી સંભળાવું તે કરતાં પંડિતજી પોતે જ એ વાંચી સંભળાવે, વાંચી સંભળાવે એટલું જ નહિ પણ એનો શબ્દાર્થ અને રહસ્યાર્થ પણ આપણને સમજાવે એ વધારે યોગ્ય લેખાશે. હું એ માટે એમને નમ્ર વિનંતી કરું છું.'

વિદ્યાચરણ પોતાની બેઠકમાંથી ઊભા થયા. એ દેવી સરસ્વતીની મૂર્તિ પાસે ગયા અને વંદન કરીને પુરસ્કારની હૂંડી એમના ચરણમાં મૂકી. થોડી વાર સુધી દેવી શારદાનું ધ્યાન ધરીને પછી એમણે એ હૂંડી પાછી લીધી અને પછી જ્યાં એમના પિતા બેઠા હતા ત્યાં ગયા; એમને પગે લાગ્યા અને હૂંડી એમના હાથમાં સાદર મૂકીને ફરી પગે લાગ્યા. પછી પોતાની બેઠક પાસે આવ્યા. સભાજનોને બે હાથ જોડીને વંદન કર્યું અને પોતાનું પ્રવચન શરૂ કર્યું :

'પરમ આદરણીય સજજનો ! આજ સવારે હું જયારે કાશીથી વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કરીને ઘેર પાછો આવ્યો ત્યારે મારે આ સભામાં આવવાનું થશે અને

આજની કાવ્યસ્પર્ધામાં ભાગ લેવાનું થશે એની મને કોઇ કલ્પના ન હતી. પણ સ્નાનસંધ્યા અને પૂજાપાઠથી હું પરવાર્યો ત્યારે મારા પૂ. પિતાશ્રીએ આજની સભાની અને કાવ્યસ્પર્ધાની મને વાત કરી; એ તરત જ મને અહીં લઇ આવ્યા. સભામાં મોડા આવ્યા. સભામાં મોડા આવ્યા છતાં સભાપતિએ મને આ કાવ્યસ્પર્ધામાં ભાગ લેવાની અનુમતિ આપી એ માટે હું એમનો ઘણો આભારી છું. સભામાં આવ્યો ત્યાં સુધી કાવ્યસ્પર્ધા માટે શું વિષય પસંદ કરવો એનો મેં કોઇ વિચાર કર્યો ન હતો. પણ જયારે દેવી અહૈતુકી સરસ્વતીને હું સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી રહ્યો હતો ત્યારે એમની દયાથી એકાએક વિષયની પ્રેરણાના આધારે જ મેં સૂત્રોની રચના કરેલી છે. સૂત્રોની રચના અનુષ્ટુપ છંદમાં કરેલી છે. એ છંદમાં જ દરેક ચરણમાં આઠ માત્રા અને ચાર ચરણમાં એકંદર બત્રીસ માત્રાનું ધોરણ બરાબર સચવાય છે. સૂત્રના શબ્દો નીચે પ્રમાણે છે :

૧ **પહેલું સૂત્ર : दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम्।** – માણસે દૃષ્ટિથી જોઇ સંભાળીને શુદ્ધ કરીને પગલું ભરવું જોઇએ.

૨ **બીજું સૂત્ર : वस्त्रपूतं पिबेत् जलम्।** – માણસે વસ્ત્રથી ગાળીચાળીને શુદ્ધ કરીને પાણી પીવું જોઇએ.

૩ **ત્રીજું સૂત્ર : मनःपूतं वदेत् वाणीम्।** – માણસે મનથી વિવેકવિચાર કરીને શુદ્ધ કરીને વચન બોલવું જોઇએ.

૪ **ચોથું સૂત્ર : धर्मपूतं समाचरेत् ।** – માણસે ધર્મની કસોટીએ કસીને શુદ્ધ કરીને કર્મ કરવું જોઇએ.

'દેખાવમાં આ ચાર સૂત્રો, આમ સામાન્ય લાગે છે પણ એનામાં માનવજીવનને ઉત્તરોત્તર ઉન્નત બનાવે અને આત્મશ્રેયના માર્ગે એને સફળતાપૂર્વક દોરી જાય એવું ભારે બળ રહેલું છે. માણસ શાંત ચિત્તે જેમ જેમ એનો વિચાર કરતો જાય છે તેમ તેમ એના અર્થનું ગાંભીર્ય અને માધુર્ય, વ્યાપ અને વિવિધતા, મહત્ત્વ અને ઉપયોગિતા અંતર્ચક્ષુ સમક્ષ ખુલ્લાં થતાં જાય છે. દરેક સૂત્ર સ્વતંત્ર અર્થમાં સ્વતંત્ર રીતે વાપરી શકાય તેમ છે; છતાં ચારે સૂત્રોને ભેગાં કરીએ તો એનો જુદો સંયુકત અર્થ પણ સ્પષ્ટ થાય તેમ છે. સૂત્રોનું વિવરણ કરવામાં દેખીતી રીતે જ ઠીકઠીક સમય જાય તેમ છે. અત્યારે ઘડિયાળમાં કલાકનો કાંટો બારના આંક નજીક આવી રહ્યો છે એટલે કે સભાનો નિર્ધારિત સમય પૂરો થવા આવ્યો છે. તેથી વિવરણ કરવાની ઇચ્છા હોય તોપણ તે માટે પૂરતો અવકાશ નથી. પણ જો આપ સર્વની સંમતિથી સભાપતિ સભાનો સમય લંબાવે અને લંબાવેલા સમયમાં શાંતિથી બેસીને આપ સર્વ વિવરણ સાંભળવા ઉત્સુક હો તો હું યથા બુદ્ધિ, યથા શક્તિ સૂત્રોનું વિવરણ કરવા તૈયાર છું.' એમ કહીને વિદ્યાચરણે સભાપતિ અને સભાની સમક્ષ પૃચ્છક દૃષ્ટિએ જોયું.

'સમયનો કોઇ સવાલ નથી. આપને જેટલો જોઇએ તેટલો સમય લો. પણ સૂત્રોનો રહસ્યાર્થ કૃપા કરીને અમને બરાબર સમજાવો.' સભામાંથી એકસામટા અવાજો સંભળાયા; સભાપતિએ પણ સમય લંબાવવા માટે તત્કાળ સંમતિ દાખવી એટલે 'આપ સર્વનો ખૂબ ખૂબ આભાર' એમ કહીને વિદ્યાચરણે પ્રવચન શરૂ કર્યું :

'ચારે સૂત્રમાં **पूतम्।** શબ્દ હેતુપૂર્વક સામાન્ય વપરાયેલો છે. સામાન્ય રીતે તો એનો અર્થ 'ગાળી સુધારીને શુદ્ધ અને પવિત્ર કરેલું' એટલો જ થાય છે. એ શબ્દાર્થ પ્રમાણે ચારે સૂત્રોનો સંયુકત અર્થ માણસે જીવનમાં સુખ, શાંતિ અને શ્રેય મેળવવાં અને ભોગવવાં હોય તો (૧) દરેક પગલું, દૃષ્ટિથી (૨) ખાણી પીણીનો પદાર્થ, વસ્ત્રાદિકથી (૩) વાણી મનથી અને (૪) કર્મ, ધર્મથી, ગાળી સુધારીને, શુદ્ધ અને પવિત્ર કરીને જ આચરવું જોઇએ.' એવો થાય છે. પણ આ શબ્દાર્થ કરતાં એનો રહસ્યાર્થ વધારે મહત્ત્વનો અને ઉપયોગી છે. વિવેકી જનોએ જીવનમાં હંમેશાં રહસ્યાર્થ પ્રમાણે જ ચાલવું જોઇએ.

પહેલા સૂત્રમાં વપરાયેલા બે શબ્દો 'દષ્ટિ' અને 'પાદ' ખૂબ મહત્ત્વના છે. દષ્ટિ એટલે વિષય, પદાર્થ જોવા-જાણવાનું સાધન યા શક્તિ. એ સાધન યા શક્તિને આપણે આંખ કહીએ છીએ. પાદ એટલે ચાલવાનું - ગતિ કરવાનું સાધન યા શક્તિ; એને આપણે પગ કહીએ છીએ. આ બન્ને શબ્દો વિશિષ્ટ અર્થમાં વપરાયેલા છે. આ વિશિષ્ટ અર્થ સમજવા માટે આપણે માનવશરીરની રચનાનો પ્રથમ વિચાર કરવાની જરૂર છે. પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ જીવપ્રાણીમાત્રને એમનાં કર્મો અનુસાર મન, બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયો અને પ્રાણયુક્ત ચોવીસ તત્ત્વોનો બનેલો દેહ **'मात्रार्थं ।'** એટલે શબ્દાદિક પંચવિષયો મેળવવા અને એનો ઉપભોગ કરવા માટે તથા **'भवार्थं ।'** એટલે કર્મોનું ફળ ભોગવવા માટે, જન્મજન્માંતરમાં જવા-આવવા માટે તથા **'आत्मने कल्पनाय ।'** એટલે પોતાનું આત્યંતિક કલ્યાણ સિદ્ધ કરી લેવા માટે આપેલાં છે. ચોવીસ તત્ત્વોનો બનેલો આ દેહ દેખાય છે એક, પણ વસ્તુતઃ એમાં ત્રણ પ્રકારના દેહો ઓતપ્રોત રહેલા છે. એ ત્રણ પ્રકારના દેહોનાં નામ છે - સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ. સ્થૂળ દેહ પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ - એ પાંચ ભૂતો એટલે તત્ત્વોનો બનેલો છે. એ દેહમાં આ પંચભૂત ઉપરાંત દસ ઈન્દ્રિયો, ચાર અંતઃકરણ અને પાંચ પ્રાણોનાં ગોલક એટલે સ્થાનો પણ રહેલાં છે. સૂક્ષ્મદેહ, આંખ, કાન, નાક, ત્વક્ અને રસના - એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને હાથ, પગ, પાયુ, ઉપસ્થ અને જીહ્વા - એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયોના દેવતાઓ તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર - એ ચાર અંતઃકરણ તથા પ્રાણ, અપાન, સમાન, વ્યાન અને ઉદાન એ પાંચ પ્રાણો મળી એકંદરે ઓગણીસ તત્ત્વોનું બનેલું છે. કારણદેહ વાસનારૂપ કહેવાય છે; એનું બીજું નામ લિંગદેહ છે. એ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મદેહનું કારણ પણ ગણાય છે. વાસના એટલે જીવે પૂર્વ જન્મજન્માંતરોમાં કરેલાં કર્મો પૈકી જે કર્મોનું ફળ એણે ભોગવ્યું ન હોય એવાં કર્મોનો સમૂહ, વત્તા જે કર્મો કરવાની અને ઈચ્છા હોય પણ ન કરી શકયો હોય એવાં કર્મો કરવાની અને બીજાં સર્વ પ્રકારનાં કર્મો કરવાની અને ભોગવવાની આસક્તિઓનો સમૂહ. એમાં વર્તમાન જન્મોનાં કર્મોનો સમૂહ પ્રતિક્ષણે ઉમેરાતો જાય છે. એટલે વાસના અખૂટ ગણાય છે. આમલીના ચિચૂકાને જેમ એની છાલ વજ્રસાર વળગેલી હોય છે - એ ચિચૂકાના અનેક ટુકડા કરવામાં આવે તોપણ એ વળગેલી રહે છે તેમ વાસનારૂપી દેહ જીવને વળગેલો જ રહે છે. જગતમાં એક માત્ર પરમાત્મા જ નિર્વાસનિક, નિર્ગુણ અને માયાતીત છે. તેમના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનું જ્ઞાન, ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય અને એમની માહાત્મ્ય જ્ઞાનયુકત અખંડ ભક્તિ-ઉપાસના હોય તો જ જીવ વાસનામુક્ત થાય છે. આપણે એવું માનીએ છીએ કે, સ્થૂળદેહ જ ક્રિયા કરે છે; પણ એ માન્યતા બરાબર નથી. સ્થૂળદેહમાં સૂક્ષ્મદેહ અનુસ્યૂત ભેગો વર્તે છે ત્યારે જ વિષય યા પદાર્થના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને ક્રિયા શકય બને છે; એમાં જીવ પણ એકરૂપ થઈને ભળે છે ત્યારે ક્રિયા સંપૂર્ણ બને છે. આપણે માનીએ છીએ કે, આંખ વડે વિષય યા પદાર્થને આપણે જોઈએ છીએ; પણ એ માન્યતા બરાબર નથી. વિષય યા પદાર્થને જે જુએ છે તે તો નેત્રેન્દ્રિયનું ગોલક છે. એ ગોલકમાં જયારે એ ઈન્દ્રિયોના દેવતા આવીને વસે છે તેની સાથે મન, બુદ્ધિ વગેરે અંતઃકરણો પણ આવીને જોડાય છે અને જીવ પોતે જોડાય છે ત્યારે માણસ વિષય યા પદાર્થને જોઈ શકે છે. અને જાણી શકે છે. વિષય યા પદાર્થ જાતેવા, મેળવવા અને ભોગવવાની આખી પ્રક્રિયા સમજવા જેવી છે : વિષય યા પદાર્થ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા જીવમાં - અંતઃકરણમાં દાખલ થયેલાં હોય છે - પ્રતિક્ષણે દાખલ થતાં હોય છે. એ વિષય યા પદાર્થ મેળવવાનો અને તેનો ઉપભોગ કરવાનો મનમાં સંકલ્પ થાય છે; એ સંકલ્પના પરિણામે બુદ્ધિ, વિષય યા પદાર્થના સ્વરૂપ, ગુણ વગેરેનો વિચાર કરીને એ સ્વરૂપના સંકલ્પને દઢ બનાવે છે.

એવી રીતે પ્રબળ થયેલા વિષય યા પદાર્થનું ચિત્તમાં ચિંતવન થાય છે; એવી રીતે ચિંતવન થતાં, વિષય યા પદાર્થમાં અહંતા, મમતા અને આસક્તિ બંધાય છે. એવી રીતે અહંતા, મમતા અને આસક્તિ જેના માટે દૃઢ થઇ હોય તે વિષય મેળવવા અને ભોગવવા માટે જ્ઞાનેન્દ્રિયોને જીવ આદેશ આપે છે. જ્ઞાનેન્દ્રિયો એ આદેશ કર્મેન્દ્રિયોને પહોંચાડે છે. ત્યાર પછી એ વિષય મેળવવાની અને ભોગવવાની ક્રિયા થાય છે. માણસને મોટા ભાગે તો અંતરમાં ચાલતી આ પ્રક્રિયાની ખબર જ હોતી નથી; બહાર ક્રિયા ખરેખર થાય છે ત્યારે જ એને ભાન થાય છે. માનવશરીરની આંટીઘૂંટીભરી રચના, વિષય યા પદાર્થ માટેનો સંકલ્પ અને ક્રિયા – આ બધાનો અર્થ એ થાય છે કે, વાસનાદેહ યા કારણદેહને અખૂટ બનાવવા માટે વધારે મહત્ત્વનો ભાગ જ્ઞાનેન્દ્રિયો જ ભજવે છે. જ્ઞાનેન્દ્રિયોને તેથી સત્શાસ્ત્રોમાં રથના ઘોડાઓની ઉપમા આપેલી છે. ઘોડાઓ જો કાબૂમાં હોય તો જ રથ અને રથી સલામત સ્થળે સલામત રીતે પહોંચી શકે છે.

એવું કહેવામાં આવે છે કે, જેણે મન જીત્યું હોય છે તે જ જગતને અને જીવનને જીતી શકે છે –'**जितं जगत् केन ? मनो हि येन।**' આ માન્યતા અર્ધસત્ય છે. માણસે મન જીત્યું હોય પણ જો જ્ઞાનેન્દ્રિયો ઉપર એનો કાબૂ ન હોય તો એનો મનોજય પોપટના જ્ઞાન જેવો નિરર્થક અને ભારરૂપ સાબિત થાય છે. સત્શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનેન્દ્રિયોને ઘોડાની ઉપમા આપેલી છે ત્યારે મનને સારથિની ઉપમા આપેલી છે. રથ અને રથીની સલામતી અને સુખાકારી માટે સારથિ અને ઘોડા – બન્ને ઉપર રથીનો કાબૂ હોવો જોઇએ. ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, મનના નિગ્રહ સિવાય ફળદાયી થતો નથી – તેમ મનનો નિગ્રહ, જ્ઞાનેન્દ્રિયોના નિગ્રહ સિવાય ફળદાયી થતો નથી. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે તેથી પોતાના આશ્રિતોને **सर्वेन्द्रियानि** એટલે **सर्वेज्ञानेन्द्रियाणि जेयानि।** એવો આદેશ આગ્રહપૂર્વક આપેલો છે. કૂવો ગાળવો અને સાફ કરવો હોય ત્યારે એમાં ભરાયેલા પાણીને માત્ર ઉલેચી નાખવાથી એ ગળાતો કે સાફ થતો નથી. સૌથી પહેલાં કૂવામાં ભૂગર્ભમાંથી આવતા જળની સરવાણીઓને બંધ કરવી પડે છે તે સાથે જ બહારથી એમાં જળની જે આવક થતી હોય તે બંધ કરવી પડે છે. તે પછી એમાં ભરાયેલું પાણી ઉલેચી નાખવું પડે છે અને જામેલો કાદવ પાવડા વડે ઉપાડીને કાઢી નાખવો પડે છે; ત્યારે જ કૂવો ગળાય છે અને સાફ થાય છે. દૃષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત એ છે કે, દૃષ્ટિને પૂત એટલે સ્વચ્છ કરવી હોય તો દૃષ્ટિપથમાં આવતા વિષયો અને પદાર્થોને પહેલાં બંધ કરવા જોઇએ એટલે કે ગાળી સુધારીને શુદ્ધ અને પવિત્ર કરવા જોઇએ. તે સાથે જ દૃષ્ટિની અંદર ઘર કરી બેઠેલા વિષયો અને પદાર્થોને કાઢી હઠાવીને અંતર ગાળી સુધારીને શુદ્ધ અને પવિત્ર L$hyÅ BA¡ **दृष्टिपूतम्** શબ્દનો આ રહસ્યાર્થ વિવેકી જનોએ હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવો જોઇએ.

પણ આજે માણસના જીવનની ગંગા ઊલટી જ વહેતી હોય એમ જણાય છે. માણસ જયારે કોઇ કાર્યનો આરંભ કરે છે યા કામ માટે બહાર જાય છે ત્યારે એના વડીલો અને સ્નેહીસ્વજનો અતિ પ્રેમથી મધુર શબ્દોમાં ચેતવણીરૂપે કહેતા હોય છે કે, ભાઇ ! જરા સંભાળીને ચાલજે; જોઇવિચારીને પગલું ભરજે; પણ આ અમૂલ્ય સલાહને માંદા મનની વેવલાઇ ગણીને એ હસી કાઢે છે અને પોતે મનથી ધારેલી ઇચ્છા મુજબ મનસ્વી રીતે વર્તે છે અને પછી પેટ ભરીને પસ્તાય છે. ઇતિહાસ એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાહેર કરે છે કે, માણસ એકબીજા સાથે રસ્તામાં અથડાય છે, ડગલે અને પગલે ઠોકરો ખાય છે અને ખાડામાં પડે છે ત્યારે એની આંખ ઉઘાડી જ હોય છે. માણસ અવળા વિચારો કરે છે, અવળી વાણી બોલે છે અને અવળા કર્મો કરે છે ત્યારે એની આંખ ઉઘાડી જ હોય છે. જીવ પોતાનું સાચું સ્વરૂપ, સ્વભાવ અને ગુણધર્મ ભૂલી જાય છે અને જે પોતાનું સ્વરૂપ, સ્વભાવ અને ગુણધર્મ નથી તેને પોતાનું સ્વરૂપ, સ્વભાવ અને ગુણધર્મ માને છે,

તે પણ આંખ ઉઘાડી રાખીને જ કરતો છે. ઈતિહાસ કહે છે કે, જગતમાં માનવજીવનમાં જેટલા પ્રાણઘાતક યા ભારે હાનિકારક અકસ્માતો આ પહેલાં સર્જાયા છે અને આજે સર્જાય છે તે બધા ઉઘાડી આંખે જ સર્જાયેલા છે. જે આંખે ખરેખર દેખતા નથી એટલે કે જે અંધ હોય છે તે અકસ્માત કરતા નથી કે અકસ્માતનો ભોગ બનતા નથી. માણસ આંખ ઉઘાડી રાખીને જ જીવલેણ અકસ્માતો કરે છે. એની પાછળ એનું મિથ્યાભિમાન, અણઆવડત અને દંભ જ રહેલાં હોય છે. માણસ જો દૃષ્ટિને એટલે આંખને હમેશાં ઉઘાડી રાખે એટલે કે એ દ્વારા ગ્રહણ કરાતા વિષય યા પદાર્થોમેં સત્–અસત્, સાર–અસાર, હિતકર–અહિતકર, ધર્મ–અધર્મ અને યોગ્ય–અયોગ્યનો વિવેક કરતાં શીખે; અને જે વિષય યા પદાર્થ સત્, સાર, હિતકર, ધર્મ અને યોગ્ય હોય તેને જ ગ્રહણ કરવાની સુટેવ પાડે તો એના જીવનમાં સુખ, શાંતિ અને શ્રેય હમેશાં રેલાયેલાં રહે છે.

અનુભવી સજજનોએ ઉચ્ચ સ્વરે નિર્ણય જાહેર કરેલો છે કે, માણસની જેવી દૃષ્ટિ હોય છે તેવી જ એની સૃષ્ટિ હોય છે – તેવી જ એની રહેણીકરણી હોય છે અને તેવી જ એની પ્રાપ્તિ હોય છે. દુર્યોધન જેવા આસુરી સંપત્તિ, સ્વભાવ અને ગુણકર્મવાળાને દુનિયા આખી દુર્જનો અને દુર્જનતાથી જ ભરેલી દેખાતી હોય છે; જયારે યુધિષ્ઠિર જેવા દૈવી સંપત્તિ, સ્વભાવ અને ગુણકર્મવાળાને સર્વત્ર સજજનો અને સજજનતા જ વિસ્તરેલી દેખાતી હોય છે. લોકવ્યવહારમાં કહેવત છે કે, જેની આંખમાં કમળો થયો હોય છે તે બધું જ પીળું દેખતો હોય છે; જે માણસ પોતે કામી, ક્રોધી, લોભી, દંભી, માની, રસાસ્વાદી અને વિષયાસકત હોય તે બીજા બધાને – પછી તે ભલે મહાજ્ઞાની ભક્ત હોય, યોગી મહાત્મા હોય, ભગવાનનો અવતાર હોય યા મનુષ્યરૂપે વિચરી રહેલા ભગવાન પોતે હોય તોપણ તેમને એ પોતાના જેવા કામી, ક્રોધી, લોભી, દંભી, માની, રસાસ્વાદી અને વિષયાસકત માનતો હોય છે. દૃષ્ટિનો આ મોટામાં મોટો દોષ ગણાય છે. જેની દૃષ્ટિ દૂષિત હોય છે તે હમેશાં પોતાનો ગુણ અને બીજાના અવગુણ જ દેખતો હોય છે. આ દૃષ્ટિદોષનું પરિણામ એના માટે ખતરનાક આવે છે. એ દોષના કારણે એનામાં જે થોડાઘણા ગુણો અને સદ્‌ભાવો હોય છે તે પણ નાશ પામે છે અને એ પોતે અવગુણોનો ભંડાર અને દોષોનો દરિયો બની જાય છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાના આત્માના નાશનું કારણ પણ એ પોતે બને છે. આત્મા તો અજર, અમર અને અવિનાશી છે; તેનો નાશ કાળ કે માયા કોઇ જ કરી શકતું નથી. પણ આવી દુષ્ટ દૃષ્ટિવાળાને કર્મોના ફળસ્વરૂપે જયારે ઉદ્‌ભિજ યોનિના દેહો એટલે વૃક્ષ, પર્વત વગેરે પ્રકારના દેહો પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે એના આત્માનો નાશ થવા જેવી સ્થિતિ સર્જાય છે. વૃક્ષ, પર્વત દેહોને શાસ્ત્રોમાં જડ અને સ્થાવર કહેલા છે. હજારો વર્ષ સુધી એ દેહો રહે છે; એમાં આત્મશ્રેય થાય એવું કોઇ કાર્ય થઇ શકતું નથી એટલે એવા દેહોની પ્રાપ્તિ એ આત્મવિનાશ જેવી સ્થિતિ ગણાય છે. જેની દૃષ્ટિ દુષ્ટ હોય છે તે હમેશાં પોતાના દેહને જ આત્મા માનતો હોય છે. દેહદૃષ્ટિ ઈન્દ્રામણા ફળ જેવી છે. ઈન્દ્રામણું ફળ બાહ્ય રૂપે, રગે ખૂબ સુંદર અને આકર્ષક લાગે છે પણ માણસ જયારે એને ખાવા માટે કાપે છે ત્યારે એમાંથી દુર્ગંધ અને ધુમાડા સિવાય બીજું કંઇ જ નીકળતું નથી; તેમ દેહદૃષ્ટિ દેખાવમાં ખૂબ સુંદર અને ચિત્તાકર્ષક લાગે છે પણ પરિણામે એ દૃષ્ટિવાળાને રક્ત, માંસ અને અસ્થિ સિવાય બીજુ કંઇ જ હાથમાં આવતુ નથી. દેહદૃષ્ટિવાળો મોક્ષના દ્વાર સુધી પહોંચ્યો હોય તોપણ ત્યાંથી પાછો પડે છે. દૃષ્ટિપૂતમ્ એટલે માણસે આવી દુષ્ટદૃષ્ટિ હોય તે દૃષ્ટિનો અને એવી દૃષ્ટિવાળાઓના સંગનો સાવધાનીથી હમેશાં ત્યાગ કરવો જોઈએ; તો જ એને જીવનમાં સુખ, શાંતિ અને શ્રેય સાંપડે છે.

દુષ્ટદૃષ્ટિ જેવું જ બીજું ખતરનાક તત્ત્વ છે – દૃષ્ટિભ્રમ. જગતમાં ઘણા માણસો જીવનમા

દૃષ્ટિભ્રમથી પિડાતા હોય છે. માણસ જીવનમાં જે દુઃખરૂપ હોય છે તેને સુખરૂપ માને છે, જે કલેશકર હોય છે તેને શાંતિકર માને છે, જે અનિષ્ટ અને અહિત કરે એવું હોય છે તેને ઇષ્ટ અને હિતકર માને છે, જે વિકારી અને વિનાશી છે તેને અવિકારી અને અવિનાશી માને છે, જે અસત્ અને અસાર છે તેને સત્ અને સાર માને છે ત્યારે એને દૃષ્ટિભ્રમનો રોગ થયો છે એમ ચોક્કસ માનવું જોઇએ. માનવજીવનમાં અનેક પ્રકારની જે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિઓ સર્જાય છે અને નડે છે તે બધી જ મુખ્યત્વે દૃષ્ટિભ્રમના પરિણામે જ જન્મતી હોય છે. માણસમાં જયારે પોતાની આવડતનું જ્ઞાન અને શક્તિનું ઘમંડ જાગે છે ત્યારે એને દૃષ્ટિભ્રમ થાય છે. જેને દૃષ્ટિભ્રમ થાય છે માણસ ખરેખર પાગલ બને છે અને એને સારાનરસાનો વિવેક રહેતો નથી; તે વિવેકવિચારશૂન્ય થઇ જાય છે. છાણનો કીડો જેમ છાણમાં આનંદ માણતો હોય છે તેમ દૃષ્ટિભ્રમવાળો એ માણસ પાપને પુણ્ય માનીને વધાવતો હોય છે. દૃષ્ટિભ્રમવાળો માણસ અસાધુને સાધુ માનીને અને નાસ્તિક અને દંભીને ભગવાન માનીને વર્તતો હોય છે; અને પછી જયારે પરિણામ ભારે વિપરીત આવે છે ત્યારે માથે હાથ મૂકીને પોક મૂકીને રડતો હોય છે. દૃષ્ટિપૂતમ્ એટલે આવા દૃષ્ટિભ્રમથી અને એવો દૃષ્ટિભ્રમ ધરાવનારાઓથી સદા સાવધ રહીને એમને ગાળીને એટલે એથી દૂર-સુદૂર રહીને શુદ્ધ અને પવિત્ર થઇને કર્મ કરવું જોઇએ – એવો રહસ્યાર્થ પણ આ સૂત્ર શીખવે છે.

એવું કહેવામાં આવે છે કે, માનવદેહમાં માત્ર બે જ દૃષ્ટિ-બે જ આંખો હોય છે; પણ એ માન્યતા બરાબર નથી. સ્થૂળદેહમાં જે આંખો દેખાય છે તે ઉપરાંત બીજી આંખો પણ માણસમાં રહેલી હોય છે. સ્થૂળદેહમાં જે બે આંખો દેખાય છે તેને અનુભવી સજજનોએ દર્પણ સાથે સાથે સરખાવેલી છે. જેમ દર્પણ સામે સિંહ આવે, શિયાળ આવે, સાધુ આવે, દુરાત્મા આવે – જે કોઇ આવે તેનું એમાં પ્રતિબિંબ દેખાય છે તેમ એની સામે સારાનરસા, શુભઅશુભ, હિતકર-અહિતકર-જે જે દશ્યો, વિષય અને પદાર્થો આવે છે તે બધાનું બરાબર પ્રતિબિંબ દેખાય છે પણ માણસના અંતરમાં જે દૃષ્ટિ (આંખ) રહેલી છે તે પ્રતિબિંબિત વિષય યા પદાર્થ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે, હિત કરે એવો છે કે અહિત કરે એવો છે તેનો નિર્ણય કરે છે, હિત કરે એવો છે કે અહિત કરે એવો છે તેનો નિર્ણય કરે છે. એટલે સ્થૂળદૃષ્ટિને બાહ્યદૃષ્ટિ કહેવામાં આવે છે, જયારે અંતરની આખને અંતર્દૃષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે : ‘બાહ્યદૃષ્ટિવાળાની સમજણ મિથ્યા છે, જયારે અંતર્દૃષ્ટિવાળાની સમજણ સત્ય છે. અંતર્દૃષ્ટિ એ જ સાચી દૃષ્ટિ છે.’ ધમણ જેમ શ્વાસ લે છે છતાં તે જડ અને પ્રાણરહિત જ ગણાય છે તેમ બાહ્યદૃષ્ટિવાળો જીવે છે પણ જડ જેવો અને પ્રાણરહિત જ જીવતો હોય છે. અંતર્દૃષ્ટિવાળો જ સાચા અર્થમાં જીવતો હોય છે. બાહ્યદૃષ્ટિએ જે કંઇ દેખાતું હોય તેને જયાં સુધી અંતર્દૃષ્ટિ યોગ્ય અને હિતકર છે એવું પ્રામાણિત ન કરે ત્યાં સુધી બાહ્યદૃષ્ટિની દોરવણી પ્રમાણે માણસે ચાલવું ન જોઇએ; પણ અંતર્દૃષ્ટિથી જુદી બીજી એક દૃષ્ટિ પણ વર્તતી હોય છે એને જ્ઞાનદૃષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. જે વિષય યા પદાર્થ આંખ સામે આવે તેનું સ્વરૂપ ખરેખર કેવું છે, તેના ગુણધર્મ શું છે, એને મેળવવાથી અને ભોગવવાથી શું લાભ થાય તેમ છે વગેરે બાબતોનો તત્ત્વવિચાર જ્ઞાનદૃષ્ટિ કરે છે; એનું બીજું નામ તત્ત્વદૃષ્ટિ છે. પણ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી પણ ચઢે એવી બીજી દૃષ્ટિનું નામ છે – **આત્મદૃષ્ટિ.** આ દશ્ય દેહ તે મારું સ્વરૂપ, મારો સ્વભાવ અને ગુણધર્મ નથી પણ એથી તદ્દન જુદું અને વિલક્ષણ સ્વરૂપ, સ્વભાવ અને ગુણધર્મ ધરાવતો આત્મા હું છું, એવું અનુસંધાન નિરંતર રહેવું એ આત્મદૃષ્ટિનું લક્ષણ છે. જેણે પોતે આત્મદૃષ્ટિ સિદ્ધ કરી હોય છે તે બીજાને દેહદૃષ્ટિથી નહિ પણ આત્મદૃષ્ટિથી

જ જોતો હોય છે અને નીરખતો હોય છે. આ કારણે એનામાં અહં, મમત્વ અને આસક્તિના ભાવો ઓસરી જાય છે. જગતમાં દેહદૃષ્ટિવાળાનો તોટો નથી; આત્મદૃષ્ટિવાળા બહુ ઓછા હોય છે. પણ સર્વથી શ્રેષ્ઠ કક્હેવાય અને જે જીવપ્રાણીમાત્રે અવશ્ય સિદ્ધ કરવી જોઇએ એ દૃષ્ટિનું નામ છે – **ભગવદ્દૃષ્ટિ.** ઇષ્ટ આરાધ્ય પરબ્રહ્મ પરમાત્મા ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણને જ પોતાના આત્મામાં અંતર્યામીશક્તિરૂપે અખંડ બિરાજેલા જોવા–નીરખવા એટલું જ નહિ પણ એમને જડચેતન સર્વમાં સર્વત્ર સદા બિરાજી રહેલા જોવા–નીરખવા એ ભગવદ્દૃષ્ટિનું પરમફલ છે. આ બધી દૃષ્ટિઓ ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે. તેને દૃષ્ટિપૂતમ્ એટલે હમેશાં ગાળી સુધારીને એટલે સદા શુદ્ધ અને જાગ્રત રાખવી એ આ પહેલા સૂત્રનો રહસ્યાર્થ છે.

પહેલા સૂત્રના રહસ્યાર્થને નિરંતર લક્ષમાં રાખી અને આચરણમાં ઉતારીને એના અનુસંધાનમાં આપણે **બીજા સૂત્રના** રહસ્યાર્થનો વિચાર કરીએ. એમાં વપરાયેલા બે શબ્દો 'વસ્ત્ર' અને 'જળ' મહત્ત્વના છે. વસ્ત્ર એટલે પાણી ગાળવાના ગળણા તરીકે વપરાતા વસ્ત્રનો ટુકડો અને જળ એટલે નાહવા, ધોવા અને પીવાના ઉપયોગમાં લેવાતું પાણી એવો અર્થ સામાન્ય રીતે કરાય છે; પણ બન્ને શબ્દોના ખાસ અર્થ થાય છે. એ વિશિષ્ટ અર્થ વિવેકી જનોએ હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. આજે તો નળમાં આવતું પાણી વૈજ્ઞાનિક રીતે બે વખત ગળાઇને આવે છે; દૂધ જંતુરહિત બને એવી રીતે એને અદ્યતન સાધનો અને ઔષધિઓ વડે ગાળવા સુધારવામાં આવે છે; ઘી, તેલ વગેરે પ્રવાહી ખાદ્યપેય પદાર્થો યોગ્ય રીતે ગાળવા સુધારવામાં આવ્યા છે, એની પ્રતીતિરૂપે એના ઉપર એગમાર્ક છાપવામાં આવે છે વગેરે કારણો દર્શાવીને આ પદાર્થોને વસ્ત્રગાળ કરવામાં આવતા નથી; જયારે બીજી બાજુ જે એને વસ્ત્રગાળ કરે છે તે પણ એ માટે ગમે તેવું વસ્ત્ર વાપરતા હોય છે અને એ વસ્ત્રને નિત્ય ધોતા નથી; બન્ને રીતો અનિષ્ટ અને અહિત કરે એવી છે. જો પ્રવાહીને સારા સ્વચ્છ વસ્ત્રથી ગાળવામાં આવે છે ત્યારે વસ્ત્રમાં એક જાતનો સફેદ ચીકણો પદાર્થ તથા બીજો કચરો અને સૂક્ષ્મ જીવજંતુઓના જીવતા યા મરેલા દેહો જોવામાં આવે છે. સૌ કોઇના નિત્ય અનુભવની આ સ્થિતિ ઉપરથી દરેક પેયપદાર્થને ખાવાપીવાના ઉપયોગમાં લેતાં પહેલાં સારા સ્વચ્છ વસ્ત્રથી ગાળવાની જરૂર છે એ હકીકત સ્પષ્ટ સાબિત થાય છે; એટલે ખાવાપીવાના પેયપદાર્થોને અથવા નાહવાધોવાના પાણીને સુસ્વચ્છ વસ્ત્રથી બરાબર વસ્ત્રગાળ કરવાની જરૂર નથી એવું કોઇ સમજુ માણસ કહી શકે તેમ નથી. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે તો શિક્ષાપત્રીમાં આ અંગે સર્વસામાન્ય આદેશ આપેલો છે. 'જે પાણીમાં સૂક્ષ્મ જીવજંતુઓ હોય એવા જળથી સ્નાન ન કરવું.' એમણે આશ્રિતોને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ચેતવણી આપેલી છે કે, 'જો તમે સ્થૂળ રીતે લેવાતા ખાણીપીણીના પદાર્થોના આહારની શુદ્ધિ નહિ જાળવો તો તમારે અને અમારે મેળ નહિ રહે. જેનો આહાર શુદ્ધ હોતો નથી તેનું સત્ત્વ શુદ્ધ હોતું નથી; જેનું સત્ત્વ શુદ્ધ હોતું નથી એનું કર્મ શુદ્ધ હોતું નથી; જેનું કર્મ શુદ્ધ હોતું નથી તેની બુદ્ધિ શુદ્ધ હોતી નથી અને જેની બુદ્ધિ શુદ્ધ હોતી નથી એનો અંતે વિનાશ જ થાય છે.

આ સૂત્રમાં વપરાયેલા જળ શબ્દમાં અન્નનો અને બીજા હરકોઇ પ્રકારના આહારનો સમાવેશ થાય છે એટલે વિવેકી જનોએ એકલું જળ નહિ પણ ખોરાક તરીકે અથવા બીજા નિમિત્તે લેવાતો હરકોઇ પદાર્થ, વસ્ત્રપૂત કરીને જ ગ્રહણ કરવો જોઇએ. સત્શાસ્ત્રો, સત્પુરુષો અને લોકનીતિ એકમત થઇને કહે છે કે, જે માણસ પોતાના પોષ્યવર્ગને ખવડાવ્યા સિવાય પોતે એકલો ખાય છે, એકલો પોષ્યવર્ગ નહિ પણ પોતાના આંગણે આવેલા હરકોઇ માણસને મૂકીને એકલો ખાય છે તે, અન્ન ખાતો નથી પણ રક્ત, માંસ અને રુધિર ખાય છે. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે એટલે શિક્ષાપત્રી દ્વારા પોતાના

આશ્રિતોને પોતાના પરિવારના પોષ્યવર્ગ, નોકરચાકર અને અતિથિને, પોતે પાળેલા ઢોરઢાંખરને પણ પ્રથમ ખવડાવી સંતુષ્ટ કરીને પછી જ જમવાની આજ્ઞા કરેલી છે. વસ્ત્રપૂતમ્ એટલે આ વર્ગને જમાડીને પોષીને પછી જગવું, પછી પોતાનું પોષણ કરવું તે પણ વસ્ત્રપૂતમ્ શબ્દનો બીજો પણ વિશિષ્ટ અર્થ આ સૂત્ર દ્વારા સૂચવેલો છે. ખાણીપીણીના પદાર્થોને માણસ ગમે તેટલા વસ્ત્રપૂત કરે તોપણ એ આહાર કદાચ માણસના શરીરની થોડા સમય માટે પુષ્ટિ અને સંવર્ધન કરે પણ એ એના આત્માને ઉન્નતિના માર્ગે દોરી જતો નથી – એ તો એક અને એક બે એના જેવી સ્પષ્ટ વાત છે. ખાણીપીણીના પદાર્થો ગમે તેટલા સુંદર, સ્વાદિષ્ટ અને પુષ્ટિકર્તા હોય તોપણ એ જિહ્વાની રસાસક્તિને ઓછી કરતા નથી પણ એમાં કાબૂ બહારના પ્રમાણમાં વધારો કરે છે. આ પ્રકારની ખાણીપીણીથી માયિક ગુણોની અભિવૃદ્ધિ જ થાય છે. ત્રિગુણાત્મક અન્ન અને જળની અવળી અસરમાંથી બચવું હોય તો માણસે એ અન્નજળ પરમાત્માને અર્પણ કરીને એમની પ્રસાદીભૂત બનાવીને એમની આજ્ઞા પ્રમાણે, એમની પ્રસન્નતા પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરવું જોઇએ. ખાણીપીણીના પદાર્થોને ભગવાનને સમર્પણ કરવા એ વસ્ત્રપૂતમ્ શબ્દનું પરમ રહસ્ય છે. પેય પદાર્થો સારી રીતે વસ્ત્રગાળ કરેલા હોય, ખાદ્ય પદાર્થો સારી રીતે સાફ કરેલા અને રાંધેલા હોય એ પદાર્થોમાંથી પોષ્યવર્ગને અને અતિથિને પહેલા પોષવામાં આવ્યા હોય પણ જો એમ કરતા પહેલાં એ ભગવાનને નિવેદિત ન કરવામાં આવ્યા હોય તો એ વસ્ત્રપૂતમ્ થયેલાં ગણાતાં નથી. અન્નજળમાં જે ત્રિગુણાત્મક દોષ રહેલા છે તે દૂર કરવા માટે અને એને નિર્બંધ બનાવવા માટે એટલે કે અમૃતમય બનાવવા શ્રીસ્વામિનારાયણે તેથી આશ્રિતોને 'પાણીનું બિંદુ સરખું પણ ભગવાનને અર્પણ કર્યા વિના લેવું નહિ' એવી આજ્ઞા ખાસ કરેલી છે. વસ્ત્રપૂતમ્ અને જળ એ શબ્દોનો આ અર્થ વિવેકી જનોએ જાણી–વિચારીને હમેશાં જીવનમાં આચારવાની જરૂર છે.

૨

હવે આપણે **ત્રીજા સૂત્ર**નો વિચાર કરીએઃ

આત્મોન્નતિના માર્ગે આગળ વધવા માટે શરીરશુદ્ધિ અને આહારશુદ્ધિ એ બે અતિ આવશ્યક પ્રાથમિક બાબતો છે, એટલે એની વિગતો પહેલા બે સૂત્રોમાં કહેવામાં આવી છે. પણ માનવજીવનની ઉન્નતિનો બધો આધાર મન અને વાણીની શુદ્ધિ તથા સદાચાર એટલે ધર્મ ઉપર રહેલો છે. એ મહત્ત્વની વાત ત્રીજા અને ચોથા સૂત્રમાં સમજાવવામાં આવી છે. માનવશરીરમાં મન અને વાણી એ બે અતિ મહત્ત્વનાં અંગો છે. એ બે અંગો જો શુદ્ધ હોય તો માણસ માનવમાંથી દેવ અને દેવમાંથી મુક્ત બને છે. પણ જો એ અશુદ્ધ હોય તો એ એને શિંગડા અને પૂંછડા વિનાનો પશુ અથવા એથીય અધમ બનાવે છે. માનવશરીરમાં મન અને વાણીનું સ્વરૂપ, સ્થાન અને કાર્યક્ષેત્ર જોકે અલગ અલગ છે તેમ છતાં, બન્ને વચ્ચે ગાઢ સંબંધ છે. સત્શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષો કહે છે : 'જ્યારે માણસની વાણી મનમાં લય પામે છે, મન પ્રાણમાં લય પામે છે અને પ્રાણ આત્મામાં અને આત્મામાં અંતર્યામીશક્તિરૂપે અખંડ બિરાજી રહેલા પરમાત્મામાં લય પામે છે ત્યારે એને જ્ઞાનયોગ અને ભક્તિની પરાદશા પ્રાપ્ત થાય છે.' સત્પુરુષોએ પોતાના અનુભવને આધારે ઉચ્ચારેલાં આ વચનો બરાબર સમજવા માટે આપણે મન એટલે શું ?–એ પ્રથમ સમજી લેવાની જરૂર છે.

શરીરશાસ્ત્રીએ અને માનસચિકિત્સકો કહે છે કે, બોલવું એ વામીનું કાર્ય અને ક્ષેત્ર છે, જ્યારે સંકલ્પ–વિકલ્પ કરવા એ મનનું કાર્ય અને ક્ષેત્ર છે. માણસ બોલે છે તે પહેલાં વિચાર કરે છે; વિચાર કર્યા વિના એ બોલતો નથી. લોકવ્યવહારમાં તેથી કહેવત પ્રચલિત થયેલી છે કે, વગર વિચાર્યુ બોલે તે તણખલાની તોલે. પહેલા સૂત્રમાં તેથી વિચારીને પગલું ભરવાનું કહેવામાં

આવ્યું છે. બીજા સૂત્રમાં વિચારીને ખાવાપીવાની વાત કહેલી છે અને આ ત્રીજા સૂત્રમાં વિચારીને ખાવાપીવાની વાત કહેલી છે અને આ ત્રીજા સૂત્રમાં વિચારીને બોલવાની વાત કહેવામાં આવી છે. વિચાર અને વાણી વચ્ચે આમ કાર્યકારણ સંબંધ છે. વિચાર એટલે સંકલ્પ જેનું મન કારણ છે; વાણી (શબ્દ) કાર્ય છે. પણ જગતમાં એવું ઘણી વખત જોવામાં આવે છે કે, માણસ વિચારે છે તે પ્રમાણે બોલતો નથી અને બોલે છે તે પ્રમાણે કર્મ કરતો નથી. પણ ત્યારે વિવેકી સજ્જનોએ જેના વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં એકરૂપતા કે એકવાક્યતા હોતી નથી તેને માણસ તરીકે નહિ પણ ખલ એટલે દુષ્ટ તરીકે ઓળખાવેલો છે. લોકવ્યવહારમાં એવા માણસનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી કે સંગ કરતું નથી. વાણીનું સ્વરૂપ તો માણસ શબ્દ બોલે છે તેના ઉપરથી મહદ્અંશે સમજી શકાય છે; પણ મનનું સ્વરૂપ તો મોટા મોટા જ્ઞાની મહાત્માએ પણ હજુ સુધી યથાર્થ સમજી કે સમજાવી શક્યા નથી. જેમ પ્રભુની માયાનો પાર પામી શકાતો નથી તેમ મનનો પણ પાર પામી શકાતો નથી. પાંચ ફૂટની ઊંચાઇ, ત્રણ ફૂટની પહોળાઇ અને ત્રણ-સાડા ત્રણ મણ વજન ધરાવતા માનદેહમાં શરીરશાસ્ત્રીએ અને માનસચિકિત્સકો આંખ, કાન વગેરે ઇન્દ્રિયો, મગજ, હૃદય વગેરે અંગો ક્યાં આવ્યાં અને એમનું સ્વરૂપ કેવું છે તેની વિગતો કહે છે, પણ મન ક્યાં આવ્યું અને એનું સ્વરૂપ કેવું એની સ્પષ્ટ વાત હજુ સુધી કોઇએ કહી હોય એવું જણાતું નથી. શાસ્ત્રી પંડિતોને આપણે મન ક્યાં આવ્યું ? -એવો પ્રશ્ન પૂછીએ તો જવાબ આપવાને બદલે એ ઊલટો સામો પ્રશ્ન પૂછતા હોય છે કે, તમારે શરીરમાં મન ક્યાં નથી આવ્યું ? - એવો પ્રશ્ન પૂછવો જોઇએ. એમના આ પ્રતિપ્રશ્નનો અર્થ એ થાય છે કે, શરીરમાં મન, નખશિખ સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલું છે. પણ વાત એટલેથી અટકતી નથી.

સત્શાસ્ત્રો અને સતત્પુરુષો પરબ્રહ્મ પરમાત્માના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં પ્રથમ દૃષ્ટિએ એકમેકથી વિરુદ્ધ અર્થ દાખવે એવાં વિશેષણો વાપરતા હોય છે. એ પરમાત્માને સાકાર કહે છે તે સાથે જ નિરાકાર પણ કહે છે; સગુણ કહે છે તે સાથે જ નિર્ગુણ પણ કહે છે અને સર્વકર્તા, હર્તા અને ભર્તા કહે છે તે સાથે જ અકર્તા અને અન્યથાકર્તા પણ કહેતા હોય છે. માયાનું સ્વરૂપ સમજાવે છે ત્યારે એ માયાને જડ કહે છે તે સાથે જ ચેતન પણ કહે છે; એને અજ્ઞાનરૂપ અને અંધકારમય કહે છે તે સાથે જ એને દૈવી, ઇશ્વરી અને કૃષ્ણશક્તિ પણ કહે છે. તે જ પ્રમાણે મનનું સ્વરૂપ સમજાવતાં પણ એ એવી જ વાતો કહેતા હોય છે. એ કહે છે કે મન જીવનું પરમમિત્ર છે, પણ તે સાથે જ એ કહે છે કે જીવને અંતઃશત્રુઓ-કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, માન, મદ, મત્સર, રસાસ્વાદ, સ્નેહ વગેરે અનેક શત્રુએ હોય છે પણ તેમાં જો કોઇ વધારેમાં વધારે ખતરનાક શત્રુ હોય તો તે એનું પોતાનું મન છે. એમ કહીને પછી સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ચેતવણી પણ આપે છે કે, માણસ પોતે જ્ઞાન, યોગ અને ભક્તિની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો હોય તોપણ એણે પોતાના મનનો કદી વિશ્વાસ ન કરવો જોઇએ. જેણે જેણે એનો અર્ધનિમિષ સમય માટે પણ વિશ્વાસ કર્યો છે એ બધા પોતાની ઉન્નત સ્થિતિમાંથી ભ્રષ્ટ થઇને અવનતિની ઊંડી ગર્તામાં ફેંકાઇ ગયા છે-એના અનેક દાખલાએ ઇતિહાસના પાને નોંધેલા છે. એ કહે છે કે, મન, મુખ મેં રામ ઔર બગલમેં છૂરી રાખીને ફરનારા સાધુ જેવું છે. એ જીવને મોક્ષનો માર્ગ બતાવવાનું કહીને નરકના માર્ગે જ દોરી લઇ જતું હોય છે. જયારે જયારે માણસ સ્વ-સ્વરૂપનું અને પરમાત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન, ભજન અને ઉપાસના કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે એના અંતરના ઊંડાણમાંથી બે પ્રકારના અવાજો ઊઠતા હોય છે. એક અવાજ કહે છે કે ધ્યાનભજન કરવાનો શું અર્થ છે ? અથવા કહેતો હોય છે કે હમણાં શી ઉતાવળ છે ? પછી નિરાંતે કરીશું. જયારે

બીજો અવાજ કહે છે કે હમણાં જ ધ્યાનભજન કરી લે. આ અવાજોમાં ધ્યાનભજન કરવાનું જે કહે છે તે જીવનો પોતાનો અવાજ હોય છે, જયારે ના કહે છે એ મનનો વાજ હોય છે. શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષો કહે છે કે માયાને તરવી એ જેમ દુષ્કર છે તેમ મનને તરવું મુશ્કેલ છે. અનુભવી સજ્જનો મનને માંકડાની ઉપમા આપે છે. માંકડું જેમ ચંચળ અને અસ્થિર સ્વભાવનું હોય છે તેમ મન પણ અસ્થિર અને અવળચંડું હોય છે. એમણે મનને સોનાના પિંજરમાં રહેલા કાગડા જેવું કહેલું છે. કાગડાને રહેવા માટે સોનાનું પાંજરું હોય અને ખાવા માટે વિધવિધ મેવામીઠાઇઓ હોય પણ મળ અને સડેલું માંસ જોઇને તે ખાવા માટે તરત જ દોડે છે. ભૂંડા ઘાટ કરવા એ મનનો સહજ સ્વભાવ હોય એમ લાગે છે. સમુદ્રમાં જેમ એક પછી એક તરંગો અહોરાત્ર અવિરત ઊઠતા હોય છે, તેમ ભૂંડા ઘાટની પરંપરા મનસાગરમાં ઊઠતી હોય છે. એમણે વળી મનને ભૂતની ઉપમા આપેલી છે. ભૂત વશ કર્યું હોય એવા માણસે ભૂતને અહર્નિશ કામ બતાવવું પડે છે; એ નવરું પડે તો માણસને મારવા અને ખાવા દોડતું હોય છે તેમ મનને ઘડી વાર પણ નવરું રાખવામાં આવે તો એ ભૂંડાં ઘાટ અને ભૂંડી પ્રવૃત્તિ કરવા તરફ જ દોડી જતું હોય છે.

મન શબ્દમાં કાનોમાત્રા વિનાના માત્ર બે જ અક્ષરો 'મ' અને 'ન' છે. એ અક્ષરોના અર્થ સમજવા જેવા છે. 'મ' એટલે સૃષ્ટિના સર્જન, સંપોષણ અને સંહારના મહાકાર્ય સાથે સંકળાયેલી ઇશ્વરે ત્રિપુટી–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ; અથવા સર્જન, સંપોષણ અને સંહારાનું મહાકાર્ય. જગતવ્યાપાર માટે જગતપિતાએ એ કાર્ય કરવા માટે ત્રણ જુદા જુદા પુરુષવિશેષોની યોજના કરેલી છે, પણ માનવીના જીવનવ્યવહારમાં તો એ ત્રણે કાર્ય એકલું મન જ કરતું હોય એમ જણાય છે. મન એકલા હાથે ચિત્રવિચિત્ર, સમ–વિષમ વિષયોનું સર્જન કરે છે, એકલા હાથે એનું પોષણ કરે છે અને એકલા હાથે એના સંહારનું કાર્ય પણ કરતું હોય છે. કહ્યાગરા કંથ માફક જીવ મનનો દોર્યો આ બધું જ કરતો હોય છે. માનવશરીરને કાયાનગર કહેવામાં આવે છે; એનો રાજા જીવ છે; મન એનો મંત્રી છે પણ માયાના યોગથી નિર્બળ અને નાદાર બનેલો રાજા જીવ, મનમંત્રીના ઇશારે ચાલતો હોય છે. 'ન' એટલે ગણપતિ. લોકવ્યવહારમાં શુભ–અશુભ હરકોઇ પ્રકારનાં કામોમાં પહેલો પાટલો ગણપતિજીનો જ મંડાય છે તેમ જીવનની ક્રિયા–શબ્દાદિક પંચવિષયની પ્રાપ્તિ અને ઉપભોગ અંગે હોય કે સત્સંગ અને પરમાત્માની ભક્તિ અંગે હોય પણ દરેક ક્રિયામાં મનની સક્રિય હાજરીની પહેલી જરૂર હોય છે. એના સાથ અને સહકાર વિના કોઇ ક્રિયા થઇ શકતી નથી. શરીર સ્વસ્થ અને સશક્ત હોય, ઇન્દ્રિયો ઠેકાણે હોય, ઇન્દ્રિયોના દેવતા ઠેકાણે હોય, જે કાર્ય કરવું હોય, તેની સાધનસામગ્રી ઠેકાણે હોય અને રાજા જીવ પણ ઠેકાણે હોય પણ જો મન ઠેકાણે ન હોય તો બધું નિરર્થક બને છે. શબ્દકોશકારોએ તેથી મનનું બીજું નામ સ્વચ્છંદતા ગણાવેલું છે. ધર્મ અને વ્યવહાર ગમે તે કહેતાં હોય યા સૂચવતાં હોય પણ તેની અવગણના કરીને જીવનમાં જે વર્તે છે તેને 'મનમોજી' અથવા 'મનમુખી' કહેવામાં આવે છે; શબ્દકોશમાં મન શબ્દના અનેક ચિત્રવિચિત્ર અર્થો દાખવેલા છે. મન એટલે સૂક્ષ્મદેહ જે ઓગણીસ તત્ત્વોનું બનેલું છે તે પૈકી એક તત્ત્વ, જેની હાજરી દેખાતી નથી પણ સતત અનુભવાય છે તે; મન એટલે ઇન્દ્રિય, મન એટલે દેહ, મન એટલે સ્વભાવ, મન એટલે પ્રકૃતિ, મન એટલે માયા, મન એટલે બુદ્ધિ, મન એટલે જીવ, મન એટલે બ્રહ્મ; મન એટલે પરબ્રહ્મ એવો અર્થ પણ દાખવવામાં આવે છે. બ્રહ્મનાં અનેક સ્વરૂપોમાં અન્ નમય બ્રહ્મ, પ્રાણમય બ્રહ્મ, વિજ્ઞાનમય બ્રહ્મ ગણાવવામાં આવે છે, તેની સાથે મનોમય બ્રહ્મ પણ ગણાવવામાં આવે છે. બહુરૂપી જેમ ઇચ્છા પ્રમાણે જુદા જુદા વેશ અને રૂપ ધારણ કરે છે તેમ મન પણ અનેક નામ અને અનેક રૂપ ધારણ કરતું હોય છે; છતાં કહેવામાં આવે છે કે, મનને મોં કે માથું કંઇ જ હોતું

નથી. ત્રીજા સૂત્રમાં મનને ગાળીને અને શુદ્ધ કરીને વાણી બોલવાની વાત કહેલી છે એટલે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, મોં–માથા વગરના મનને ગાળવું કેવી રીતે ? શુદ્ધ કેવી રીતે કરવું ?

એવુ કહેવામાં આવે છે કે, જેણે મન જીત્યું તેણે જગત જીત્યું; પણ આ માન્યતા ભૂલભરેલી લાગે છે. મન જીતનારો કદાચ જગતને જીતે એ સંભવિત છે; પણ એ જીવનને જીતે એ શકય લાગતું નથી. શાણા અને સમજુ પુરુષોએ માનવશરીરમાં રહેલી ઈન્દ્રિયોને ઘોડાની અને મનને સારથિની ઉપમા આપેલી છે. સારથિ ઘોડાને પહેલાં જીતે છે ત્યારે જ એ રથ ઉપર કાબૂ રાખી શકે છે અને નિર્ધારિત સ્થળે એને લઈ જઈ શકે છે. મનને જીતવું હોય તો માણસે પહેલાં જ્ઞાનેન્દ્રિયોને જીતવી જોઈએ. જ્ઞાનેન્દ્રિયો પોતાની ઈચ્છામાં આવે તેમ સ્વૈરવિહાર કરતી હોય તો મન કદી જિતાતું નથી. અનુભવી સજ્જનોએ કહ્યું છે કે જીવનમાં શબ્દાદિક પંચવિષયોની ઉત્પત્તિ અંતઃકરણમાંથી એટલે મનમાંથી થતી નથી; એનો જન્મ, પ્રવેશ અને પ્રસાર આંખ, નાક, કાન, રસના અને ત્વચા એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા જ થતો હોય છે. જ્ઞાનેન્દ્રિયો સારા–નરસા, શુભ–અશુભ, હિતકર–અહિતકર વિષયો ગ્રહણ કરે છે અને તે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ ચાર અંતઃકરણોને પહોંચાડે છે. એ પ્રક્રિયા માણસ જાગતો હોય, સ્વપ્નમાં હોય કે સુષુપ્તિમાં હોય તોપણ સદા ચાલું જ રહેતી હોય છે. મોટા ભાગના માણસોને સતત ચાલતી આ પ્રક્રિયાની કંઈ જ ખબર હોતી નથી; પણ જયારે કોઈ ક્રિયા થાય છે અને એનું પરિણામ યા ફળ નજર સામે ઘૂરકિયાં કરતું જણાય છે ત્યારે એ બોલી ઊઠે છે : 'અરે ! આ મેં શું કર્યું ? આ મારાથી શી રીતે થયું ?' પણ આ જન્મમાં અને પૂર્વજન્મોમાં જે વિષયો આ પ્રમાણે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા હોય તેનો હિમાલય જેવો મોટો ઢગલો–જેને અક્ષય કહેવામાં આવે છે–એવો ઢગલો ખડકાયેલો હોય છે અને એમાં પ્રતિક્ષણ ઉમેરો જ થતો હોય છે; તેમાંથી વિષયને મેળવવા અને ઉપભોગ કરવા માટે મન સંકલ્પ કરે છે, બુદ્ધિ એ સંકલ્પનું દૃઢીકરણ કરે છે, ચિત્ત દૃઢ થયેલા વિષયનું ચિંતન કરે છે, અહંકાર એમાં અહં, મમત્વ અને આસક્તિ બંધાવે છે; પછી જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા કર્મેન્દ્રિયોને એ વિષયની પ્રાપ્તિ અને ઉપભોગ કરવાનો આદેશ અપાય છે, એટલે પરિણામે ક્રિયા થાય છે. કર્મની આ ઘટમાળ બરાબર સમજવામાં આવે તો જ મનને ગાળવાની અને શુદ્ધ કરવાની ક્રિયા શકય બને છે. કૂવો ગાળવો હોય અને સાફ કરવો હોય તો કેવળ એમાં ભરાયેલા પાણીને ઉલેચી નાખવાથી એ ગળાતો નથી; સૌ પ્રથમ તો એમાં ભૂગર્ભમાંથી આવતો જળપ્રવાહ બંધ કરવો પડે છે, પછી બહારથી એમાં આવતું જળ બંધ કરવું પડે છે. આ બે ક્રિયા કર્યા પછી કૂવામાં ભરાયેલું પાણી સતત પુરુષાર્થ કરીને ઊલેચી નાખવું પડે છે. તે પછી કૂવાના તળિયે જામેલો કાદવ અને કચરો પાવડા વડે ઉખેડીને દૂર કરવો પડે છે. આટલી પ્રક્રિયા થાય છે ત્યારે કૂવો ગળાય છે અને સાફ થાય છે. તેમ મનને ગાળવું અને શુદ્ધ કરવું હોય તો જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા જે વિષયોનો પ્રવાહ અંદર આવે છે તે પ્રથમ બંધ કરવો જોઈએ.

મનને શુદ્ધ કરવા માટે જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા આવતા વિષયો–પદાર્થોનો પ્રવાહ પ્રથમ બંધ કરવો જોઈએ, એ વચનનો અવળો અર્થ કરીને કેટલાક લોકો કર્મસંન્યાસ એટલે કર્મની પ્રવૃત્તિ સમૂળી બંધ કરવાનો માર્ગ અપનાવે છે; પણ કર્મની પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્તિ લેવી એટલે કર્મનો સમૂળો ત્યાગ કરવો એવો અર્થ થતો નથી. **કર્મમાંથી નિવૃત્તિ લેવી એટલે કર્મની પ્રવૃત્તિ બદલવી તે.** વળી માનવ માનવદેહનું જયાં સુધી જાગ્રત અસ્તિત્વ હોય છે ત્યાં સુધી કર્મનો ત્યાગ કરવો કે દેહ અને દેહવ્યાપારની પ્રવૃત્તિ સમૂળગી બંધ કરવી એ એક શારીરિક અશકયતા છે. દેહધારી માટે ભગવાને કર્મનો એકસરખો પણ અચળ ન્યાય પ્રવર્તાવેલો છે. એ ન્યાયના કારણે દેહધારી જીવ

કર્મ કર્યા સિવાય કે પંચવિષયનો ઉપભોગ કર્યા સિવાય નિમિષાર્ધ માટે પણ રહી શકતો નથી. એ ન્યાય પ્રમાણે પ્રારપબ્ધમાં લખાયેલું કર્મ એણે કરવું પડે છે અને કર્મનું ફળ ભોગવવું પડે છે. વળી કર્મનો એ ન્યાય સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સમજાવે છે કે, કર્મ કરવાથી જેમ કર્મમાં વધારો થાય છે તેમ કર્મ કરવાથી કર્મનો ક્ષય પણ કરી શકાય છે. જેમ કાંટા વડે કાંટો કાઢી શકાય છે તેમ કર્મથી જ કર્મનો ક્ષય કરી શકાય છે. જીવનમાં એ રીત જે બરાબર જાણે છે તે મનને ગાળી શકે છે અને શુદ્ધ કરી શકે છે.

પણ જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા મનમાં સતત આવતા વિષયોનો પ્રવાહ જો બંધ ન થઇ શકતો હોય તો મનને શુદ્ધ શી રીતે કરવું એ પ્રશ્ન સહજ ઉપસ્થિત થાય છે. શરીરમાં જયાં સુધી મળમૂત્ર ભર્યાં હોય ત્યાં સુધી પેટની બીમારીની દવા થઇ શકતી નથી અને કરવામાં આવે તો તે સફળ થતી નથી. પેટનો રોગ નાબૂદ કરવા માટે પેટમાં ભરાયેલા કચરાને પહેલાં સાફ કરવો પડે છે. માનવજીવનમાં પણ એમ જ કરવું જોઇએ. સત્શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષો તેથી કહે છે કે, કર્મ અને વિષયવાસનાની નાબૂદી, એનું રૂપાંતર કરવાથી શકય બને છે; એનો હેતુ અને વિનિયોગ બદલવાથી એ થઇ શકે છે. વસ્ત્ર મેલું હોય અને તેને રંગ ચઢાવવો હોય તો એના ઉપર સીધો રંગ ચઢાવી શકાતો નથી. પ્રથમ મેલ પૂરેપૂરો કાઢી નાખવો પડે છે, એને રંગ ચઢાવવામાં આવે તો રંગ પાકો લાગે છે. દેહવ્યાપારની ક્રિયા અને પંચવિષયોના ઉપભોગરૂપી વસ્ત્રને પહેલાં બે સૂત્રોમાં જણાવેલી રીતે શુદ્ધ કરીને પછી આત્મા અને પરમાત્માના સ્વરૂપનું અખંડ અનુસંધાનરૂપી રંગ ચઢાવવામાં આવે તો માનવજીવનને પાકો રંગ લાગે છે. એ સાથે જ અહં, મમત્વ અને આસક્તિરૂપી અહિત કરે એવાં તત્ત્વોને બદલે પરમાત્માની પ્રસન્નતા અર્થે પરમાત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે ક્રિયા કરવા રૂપી તત્ત્વો દઢ કરવામાં આવે તો કદી ફીટે નહિ એવો પાકો રંગ ચઢે છે. વિવેકી જનોએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે કે, જીવ જે સ્વભાવે શુદ્ધ અને ચેતન છે તેના ઉપર અશુભ કર્મ અને અશુભ વાસનાના જન્મોજન્મ જેવા લાંબા કાળના મલિન થર જામેલા છે; એ કારણે એ અશુદ્ધ અને જડવત્ બની ગયો છે. એનાં અશુભ કર્મો અને વાસનાનો ઢગલો સમુદ્રના ખારા જળ જેવો અખૂટ બની ગયેલો છે. પણ રૂનો ઢગલો આકાશને અડે એટલો મોટો હોય અને પૂર્વપશ્ચિમ દિશાની ક્ષિતિજોને ઢાંકી દે એટલો વિશાળ હોય તોપણ અગ્નિનો નાનોસરખો તણખો એને ક્ષણ વારમાં બાળીને ભસ્માવશેષ બનાવી દે છે તેમ આત્મા અને પરમાત્માના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપના અખંડ અનુસંધાનરૂપી નાનોસરખો અંશ પણ કર્મ અને વાસનાના મહાસાગરને શોષી નાખીને મનને અને જીવને શુદ્ધ બનાવી દે છે. પરમાત્માના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપના અખંડ યોગ સિવાય મનને શુદ્ધ કરવાનો અને મનને જીતવાનો બીજો કોઇ ઉપાય સત્શાસ્ત્રોમાં બતાવેલો નથી અથવા સત્પુરુષોએ કહેલો નથી. જે પુરુષે મનને શુદ્ધ કરીને જીતેલું હોય છે તેની વાણી કદી વૈખરી હોતી નથી. એની વાણીમાં સદા પરાવાણીનો પ્રભાવ હોય છે. એ વાણીમાં પોતાને તારવાનું તો બળ હોય છે જ પણ તે સાથે જ એને શ્રદ્ધાથી સાંભળનાર અને સાંભળીને આચરણમાં મૂકનાર નાનામોટા સર્વ જીવોને પણ એ સંસૃતિ અને અજ્ઞાનના બંધનમાંથી મુકત કરે છે અને ભગવાનના ચરણારવિંદની સેવારૂપી મુક્તિનો ભાગીદાર બનાવે છે.

ચોથું સૂત્ર તો માનવમાત્ર માટે જીવનમાં કવચ જેવું પ્રાણરક્ષક સૂત્ર છે. આ સૂત્રમાં ધર્મ શબ્દ સાથે સમાચરેત શબ્દ હેતપૂર્વક વાપરેલો છે. કેટલાક માણસો ધર્મ એટલે શું એ જાણતા હોય છે, પણ જીબવનમાં એ પ્રમાણે આચરણ કરતા નથી અથવા યંત્રવત્ દેખાવપૂરતું આચરણ કરતા હોય છે. માણસને વિશ્વાસ આપીને ખરાબ માર્ગે ચઢાવી દેવા જેવી આ ઠગારી રીત છે. કેટલાક લોકો ધર્મના ભુલભુલામણી જેવા અર્થો કરે છે, એ વાંચી–સાંભળીને સામાન્ય માણસ જે ધર્મ

નથી તેને જ ધર્મ માનીને ચાલે છે. માણસને સુખ મળશે એવી લાલચ આપીને કૂવામાં ઉતારીને પછી ઉપરથી મોટી શિલા ઢાંકી દેવા જેવી આ ઘાતકી રીત છે. એટલે ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ સમજવા માટે માણસે પહેલાં પરધર્મ, પાખંડધર્મ અને કલ્પિતધર્મનું સ્વરૂપ સમજી લેવું જોઇએ અને એનો સમૂળ ત્યાગ કરવો જોઇએ; એટલું જ નહિ પણ પોતાના જીવનમાં કોઇ પણ નિમિત્તે એ પ્રકારના ધર્માભાસોનો અંશ સરખોય ન દાખલ થઇ જાય એની સતત કાળજી રાખવી જોઇએ. પોતાના ધર્મનું સ્વરૂપ સમજવા માટે એણે વર્ણ, આશ્રમ અને જાતિના ધર્મોનું સ્વરૂપ પણ બરાબર સમજી લેવું જોઇએ; તે સાથે જ દેશ, કાળ, વય, વિત્ત અને શક્તિના કારણે અપનાવાતા ધર્મોનું સ્વરૂપ પણ સમજી લેવું જોઇએ. જે નિર્વાહના ધર્મો છે તેનું પાલન, જે આવશ્યક ધર્મો છે તેના ભોગે ન થાય એની પણ એણે કાળજી રાખવી જોઇએ. શાસ્ત્રો, ઇતિહાસ, પુરાણો અને સ્મૃતિઓમાં ધર્મ શબ્દના અનેક અર્થો અને વિધવિધ વ્યાખ્યાઓ સમજાવવામાં આવી છે. આ અર્થો અને વ્યાખ્યાઓ ઘણી વખત વિચિત્ર, વિષમ અને પરસ્પર વિરુદ્ધ લાગે એવી હોય છે. સત્શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષોએ તેથી કહ્યું છે કે પરમાત્મા મનુષ્યરૂપે પ્રત્યક્ષ વિચરતા હોય તો એમનું વચન, એ ઉપલબ્ધ ન હોય ત્યારે એમનું સાધર્મ્ય પામેલા હોય એવા સત્પુરુષનું વચન અને એ પણ ઉપલબ્ધ ન હોય તો એ બન્નેએ જે સાચું શાસ્ત્ર કહ્યું હોય યા લખ્યું હોય તેનું વચન–એ જ ધર્મ છે એમ દૃઢ માનવું એ જ હિતાવહ છે. એ પ્રકારના ધર્મને જ સદાચાર કહેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે જીવનમાં આચરણ કરવામાં આવે તેને જ ચોથા સૂત્રમાં **'धर्मपूतं समाचरेत्'** કહેલું છે. આ પ્રકારના ધર્મને જ ધર્મ કહેવામાં આવે છે; એને જ સદ્ધર્મ, ભાગવતધર્મ અને એકાંતિકધર્મ કહેવામાં આવે છે. મહાભારતનો ઇતિહાસ કહે છે કે, રાજા યુધિષ્ઠિર ધર્મમૂર્તિ અને ધર્મરાજા કહેવાતા હતા પણ ઉપર જણાવેલા ત્રણ પૈકી એક પણ પ્રકારના ધર્મનું એમણે જીવનમાં આચરણ કર્યું ન હતું. પરિણામ એ આવ્યું કે, દેહ છતાં જ એમણે નરકયાતનાનો અનુભવ થાય એવી અશાંતિ ભોગવવી પડી હતી, જ્યારે એમનો નાનો ભાઇ અર્જુન જે ધર્મમૂર્તિ કહેવાતો ન હતો અને જેણે જીવનમાં કુમારીઓને નૃત્ય અને સંગીત શીખવવા માટે સ્ત્રીનો વેશ પણ વર્ષ સુધી પરિધાન કર્યો હતો એણે પોતાના મનના માનેલા ધર્મોને અળગા કરીને પરમાત્માએ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે કહેલી વાત જે દેખીતી રીતે સંહારકાર્ય એટલે ઘોર તામસ જેવી ભયંકર અને બિહામણી હતી–તેને, **'करिष्ये वचनंतव'** એવું વચન લાખો માણસની હાજરીમાં પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહીને સ્વધર્મ તરીકે સ્વીકારી ત્યારે એને દેહ છતાં પરમાત્માના પરમધામ અને સામીપ્યના દિવ્ય આનંદનો અનુભવ થયો; એટલું જ નહિ પણ દેહ મૂકીને એ પરમાત્માની પડખે પદ પામ્યો.

પરમ આદરણીય વિદ્વજ્જનો ! પરમાત્માનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ સદા રમણીય હોય છે; એટલે એનો જેમ જેમ યોગ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ આનંદની માત્રા વધતી જાય છે, એટલું જ નહિ પણ નિત્ય નવા આનંદનો અનુભવ થતો જાય છે. તેમ આ ચાર સૂત્રો પણ રમણીય છે; તેથી એનો જેમ જેમ વધુ અભ્યાસ અને નિદિધ્યાસ કરવામાં આવે તેમ તેમ નવા રહસ્યાર્થો અંતર્ચક્ષુ સમક્ષ અંકિત થશે. મારે કબૂલ કરવું જોઇએ કે, મેં અત્યારે એ સૂત્રોની જે વિગતો રજૂ કરી છે તે સાગરમાં બિંદુ જેવી અલ્પ છે. બીજી પણ એક વાત મારે અત્રે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કબૂલ કરવી જોઇએ તે એ છે કે, મેં અત્રે જે કંઇ કહ્યું છે તેનો યશ મને ઘટતો નથી; એનો યશ તો પરબ્રહ્મ પરમાત્મા ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ, દેવી સરસ્વતી, મારા ગુરુજી, મારા પૂ. પિતાશ્રી તથા આપ સર્વ વિદ્વજ્જનોને જ ઘટે છે. સભાના સમયની મર્યાદા લંબાવીને પણ આપે મને જે શાંતિથી સાંભળ્યો છે તે બદલ હું આપ સર્વનો આભારી છું. આપે જે કંઇ સાંભળ્યું છે તેમાંથી સાર ગ્રહણ કરીને જીવનમાં ઉતારવાની આપને પ્રાર્થના કરીને વિરમું છું.

''સત્સંગ પ્રદીપ'' ને ભેટ આપનારની શુભ નામાવલિ

રૂા. રકમ	નામ	ગામ	પ્રસંગ
૫૦૦૦–૦૦	કમ્લેશભાઇ ગોવિંદભાઇ પરીખ	મદ્રાસ	ચિ. હાર્દીક કમ્લેશભાઇ પરીખને ત્યાં પુત્રી તનીશાના જન્મનિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦૦–૦૦	અ.નિ. વિઠ્ઠલદાસ સોમચંદ શાહ પરિવાર હસ્તે રાજેશભાઇ શાહ	અમદાવાદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦૦–૦૦	ભૌમિક જીતેન્દ્રભાઇ ઠક્કર	બારેજા	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦૦–૦૦	અ.નિ. બાબુભાઇ મણીલાલ શાહ પરિવાર હસ્તે અશ્વિનભાઇ	અમદાવાદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦૦–૦૦	અ.સૌ. પાયલબેન ચિરાગભાઇ શાહ	વડોદરા	જન્મદિન નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦૦–૦૦	અ.સૌ. નયનાબેન ચંદ્રકાંતભાઇ શાહ	વડોદરા	જન્મદિન નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦૦–૦૦	વત્સલ કલ્પેશભાઇ ભટ્ટ	મહેસાણા	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦૦–૦૦	નરેશકુમાર વાડીલાલ ઠક્કર	અમદાવાદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૩૦૨–૦૦	ભૂપેન્દ્રભાઇ મધુસુદનભાઇ પંડ્યા હસ્તે કલ્પેશભાઇ	ભરૂચ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૨૫૦–૦૦	પુષ્પેન્દ્રભાઇ નટવરલાલ ચૌહાણ	વડોદરા	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૨૫૦–૦૦	ગીરીશભાઇ જશભાઇ પટેલ	નડીઆદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૨૫૦–૦૦	ઇશા નારણભાઇ ઠક્કર	અમદાવાદ	જન્મદિન નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૨૦૧–૦૦	માવાણી શૈલેષકુમાર જયંતિભાઇ	અમદાવાદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૨૦૦–૦૦	જયાબેન રજનીકાંત ઠક્કર	નાસીક	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૫૦–૦૦	અહાન ગૌરવકુમાર શાહ	મુંબઇ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૨૬–૦૦	સુનિલભાઇ	–	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૧–૦૦	માયાબેન કલ્પેશભાઇ પંડ્યા	ભરૂચ	આંગળીનું ઓપરેશન સફળ થયું તે નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૧–૦૦	રોશન તરૂણભાઇ ભટ્ટ	દહેગામ	ગુરૂપૂર્ણિમાં નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૧–૦૦	વત્સલ તરૂણભાઇ ભટ્ટ	દહેગામ	ગુરૂપૂર્ણિમાં નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦–૦૦	સુધાબેન રાજેન્દ્રપ્રસાદ શેલત	આણંદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦–૦૦	રીતિ હેમાંશુભાઇ શેલત	આણંદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦–૦૦	દીયાબેન મહેશકુમાર પચોલી	આણંદ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦–૦૦	સુધાબેન રાજેન્દ્રપ્રસાદ શેલત	આણંદ	અ.નિ. હરિપ્રસાદભાઇ નાથજીભાઇ શુકલ (મોટા)ની પુણ્યતીથિ નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦–૦૦	જોષી દિનેશભાઇ અંબાલાલ	વડોદરા	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦–૦૦	ધૃવીન ભાવીનભાઇ શાહ	વડોદરા	પાંચમી વર્ષગાંઠ નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦–૦૦	ધાર્મિક નરેન્દ્રપ્રસાદ શુકલ	ઉમરેઠ	ગુરૂપૂર્ણિમાં નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦–૦૦	વિશ્વેશ હરિશચંદ્રભાઇ ચૌહાણ	વડોદરા	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦–૦૦	કીર્તન હિમાંશુભાઇ મહેતા	સુરત	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦–૦૦	ભક્તિ હિમાંશુભાઇ મહેતા	સુરત	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે

Registered with Registrar of News Papers for India Under No. GujGuj/2016/69394
Postal Regd. No. VDR (E)/355/2017-2019 VALID UPTO 31-12-2019
Posted at RMS, Vadodara on 22nd of Every Month

વડતાલ મંદિરમાં ત્યારે સત્યુગ પ્રવર્તતો હતો :

.....''જે વખતમાં અમોએ સાધુ દિક્ષા લીધી તે વખતે વડતાલ મંદિરમાં મોટા મોટા નંદ સાધુઓ ઘણા હતા. ભગવાનને મળેલા હરિભક્તો ઘણા હતા અને પાંચ વખત સભા મંડપમાં કથા થતી, ભગવાનની કથા વાર્તાઓ ચાલતી. શયન આરતી થાય ત્યાર પછી ભંડારમાં જઈને છાશ ને ખીચડી ખાઈને ધર્મશાળામાં સૌ સૌને આસને આવે. સભા ભરાય ત્યાં કથાવાર્તા ચાલે, વદ્દુંનાં કીર્તનો, ચેષ્ટા વગેરે બધા નિયમો કરતા અને છેલ્લી વખતે ઝીલણીયા કીર્તન બોલાતાં. કેટલાક સાધુ તો રાત્રે ૧૧-૧૨ વાગ્યા સુધી જાપ કરે, માળા ફેરવે. કોઈ ધ્યાન કરે, કોઈ ભગવાનના ચરિત્રો સંભારે. થોડું સૂઈ જાય, વળી જાગીને ધ્યાન કરે. અરસપરસ એકબીજાની ભૂલ હોય તે દેખાડે ને નિયમો પાળવાનું બતાવે તે વખતે એવો સતજુગ કે જે ભગવાનનાં ચરણારવિંદ અને પ્રસાદીની વસ્તુઓ હોય તે તુંબડીમાં ભરી એ ઊંચી ખીંટી પર ભેરવી ગામડે ફરવા જાય. છ મહિને આવીને જુએ તો પણ કોઈએ નામ ન લીધું હોય, તેમને તેમજ હોય. કોઈની પાસે તાળા કુંચી ન મળે. ગમે તેટલી વસ્તુઓ પડી હોય તેમ ને તેમ રહે. સભામંડપમાં કોઈ હરિભક્તિની થેલી. તેની અંદર પૈસા, દાગીના હોય તો પણ સભામંડપમાં થાંભલે બાંધે. કોઈની થેલી ખોવાય અને તે હરિભક્ત ખોળતો હોય તો ત્યાં જુવે પણ કોઈ બીજો લે નહીં, આવી રીતનો સતયુગ હતો. પોતાને જોઈએ એટલી જ વસ્તુ રાખતા. બાકીનો લોભ કોઈ પ્રકારનો નહીં. ગામો ગામના હરિભક્તો આવે - તે કોઈ સાકર વહેંચે - કોઈ પતાસા વહેંચે - કોઈ લાડુ વહેંચે - આંકડિએ પોટલી ભરી મૂકે તે હરિભક્તોના તે તેમના છોકરાંને આપે. ધાણી-ચણા તે પણ હરિભક્તોને આપે ઘેર પહોંચે તે પ્રસાદ ખાઈને તે હરિભક્તો ખૂબ રાજી થાય આવી રીતે વડતાલ મંદિરમાં સતજુગ હતો.''..... **-અ. નિ. પૂ. જ્ઞાનસ્વામીની સત્સંગ-ગાથા**

BOOK-POST

To/પ.ભ.શ્રી

From :
Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal
Indukumar Laxmiprasad Pandya,
"Gurukrupa",
Zaghdia Pole, Nagarwada,
NADIAD-387001. (India)

Printed by Vakal Printery, Published by Indukumar Laxmiprasad Pandya, on behalf of Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal and Printed at Vakal Printery, No. 01-17-475-951-000-101 of Ward No-1 situated at Jogidas Vitthal's Pole, Raopura, Vadodara and Published from "Gurukrupa", Zaghadia Pole, Nagarwada, Nadiad-387001 (India). Editor : Indukumar Laxmiprasad Pandya.

-: મુમુક્ષુની ડાયરીમાંથી :-

(નોંધ : એક બે અ.નિ. મુમુક્ષુ ભાઈઓ કે જેમણે સંતો અને અન્ય સત્પુરુષોના સત્સંગ સમાગમની નોંધ કરવાની સુટેવ પાડેલી–તેમની વર્ષો અગાઉની નોંધ–ડાયરીઓ પૈકી કેટલાક સમયની ડાયરીઓ મળતાં તેમાં તેમના સત્સંગ સમાગમના નિચોડ રૂપે વ્યવસ્થિત નોંધ લખાણમાંથી કેટલુંક પ્રતીતિકર, મનનીય અને સર્વજીવ હિતકારી લખાણ આ વિભાગમાં ક્રમશઃ આપવામાં આવશે.)

‘‘....આપણે ઘેર જમાઈ આવ્યા હોય, તો તેની કેટલી સાર–સંભાળ સગવડતા સાચવીએ છીએ ? તેમને જરાય ઓછું ન આવે તથા ખોટું ન લાગે તેની કાળજી રાખીએ છીએ. પણ પરમાત્માની બાબતમાં આવું વર્તન આપણે કરીએ છીએ ? પરમાત્માની આજ્ઞા લોપતી વખતે તેમને ખોટું લાગશે દુઃખ થશે તેનો વિચાર આપણે કયારેય કરીએ છીએ ? આપણે આ બે વસ્તુની સરખામણી કરીએ તો તરત ખબર પડે કે, આપણને શેમાં વધારે હેત છે; આપણે સાચાં સગા કોને માનીએ છીએ ?....’’

.................x.................x.................

‘‘....આપણે રોજ મંદિરમાં ભગવાનનાં દર્શન કરવા જઈએ છીએ પણ મૂર્તિ યાદ રહે છે ? તે તો ભૂલી જવાય છે, શ્રીજી મહારાજ વચનામૃત (સા.પ્ર.–પ)માં કહે છે કે મને સહિત જે દૃશ્ય જોયું હોય તે ભૂલી જવાય નહિ. કોઈનું ખુન થયેલું જોયું હોય તો ભૂલાય છે ? તેમ પરમાત્માની મૂર્તિનાં દર્શન મને સહિત, એકાગ્ર દૃષ્ટિથી અને મહિમાએ સહિત કરવા અને તેનું મનન–નિદિધ્યાસ કરવો, તો તે વિસરાય નહિ અને સાક્ષાત્કાર થાય. પણ આપણે તો મૂર્તિને ધાતુની, પાપાણની કે કાગળની માનીએ છીએ. તેથી મૂર્તિનું સુખ મળતું નથી તથા કામસિદ્ધ થતું નથી. ...’’

.................x.................x.................

‘‘....પરમાત્માની મૂર્તિમાં વૃત્તિ સ્થિર રાખીને હૃદયમાં મંત્રનું શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરીને માળા ફેરવીએ તો, પ્રગતિ થાય. માળા ઓછી ફેરવી પણ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખીને ધીમે ધીમે માળા ફેરવવાનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે.....’’

.................x.................x.................

‘‘....સાપ કેવો રૂડો, રૂપાળો, સુંવાળો અને રંગબેરંગી લાગે છે ? છતાં પણ, આપણે કોઈ દિવસે તેનો સ્પર્શ કરીએ છીએ ? ના. તેનાથી દૂર ભાગીએ છીએ; અથવા તેને કોઈ સાધન વડે દૂરથી પકડીને, દૂર નાખીએ છીએ. શા માટે ? આપણે જાણીએ છીએ કે, તેને અડકીએ અને જો તે કરડે તો મૃત્યુ થાય. તેવી જ રીતે જગત સંબંધી વિષયોને વિષે દોષદૃષ્ટિ જણાય એટલે કે વિષયોને વિષે રહેલા વિષને વિષે નજર પહોંચે, તો તેમાં આસક્તિ ન થાય. આવી રીતે વસ્તુ વિચાર કરતાં શીખવું, તો વૃત્તિનો નિરોધ થાય. નિરોધ એટલે અટકાવ, એટલે કે વિષયોમાંથી વૃત્તિ પાછી વળે.....’’